

#41 / 2023 UZTAILA

artelka

**TURISMOA,
INDIFERENTZIA
SOZIALA**

GEDAR

Edukia Contenido

6

10

32

46

EDITORIALA

Arteka

**Turistak gara
gure herrian**

REPORTAJE

Arteka

**Pasado y presente
del turismo**

ERREPORTAJEA

Jose Castillo

**Lurralde turistikoa:
turismotik bizitzetik
arrakastagatik
hiltzera**

HISTORIA

ERREPORTAJEA

Julen Cambra

**Etorkizunik gabeko
hiria: *tough city*
posmoderno**

Turismoa merkantzia bilakatutako lan-indarraren mugikortasun abstraktua da, non batera edo bestera joateak ez duen inporta eta garrantzia duen bakarra bidaiatzea bera baita, hau da, batera eta bestera joatea. Helmugarekiko indiferentzia hori, alegia, bidaiaren eduki zehatzarekiko indiferentzia, lanarekiko eta gizartearekiko indiferentziaren beste aldea baino ez da, hau da, gure inguru sozialarekiko indiferentziaren berbera.

Turistak gara gure herrian

Editoriala

Azken urteotan, udarekin batera etorri dira turismoaren inguruko hausnarketak eta iritziak. Gehienak lausoak eta, turismoa bezala, azalekoak. Azalekoak turismoa ezaugarritzeko moduagatik, baina baita turismoa udarekin eta estetika jakin batekin lotzeagatik ere. Ez da ausazkoa, guk ere, garai hau hautatu izana turismoaz hitz egiteko: ez horrenbeste harekin lotzen dugulako turismoa, baizik eta garai honek uzten duelako agerian turismoari atxikitzen zaizkion ezaugarriak gizarte kapitalistari dagozkion ezaugarriak direla, eta ez turistari soilik. Eta turistari soilik badagozkio, orduan, nola esan: turistak gara gure herrian.

Mozkorra, bertako kulturaren ezjakina eta harekiko desinteresatua, lekuan lekuko ekosistemarekiko errespeturik gabea... Nekez esan genezake turistaren ezaugarri omen diren horiek ez direnik turista ez omen den horren ezaugarriak. Are gehiago, turismoaren bereizgarri nagusia dena, hau da, aisialdi-arrazoiak medio beste herri edo herrialde batera denbora tarte jakin eta orokorrean labur batez bidaiatzea, gizarte kapitalistan gero eta bereizezino egiten da bere dinamikak sustatzen duen eguneroko normalizatutik.

Turismoaren bereizgarri nagusia dena, hau da, aisialdi-arrazoiak medio beste herri edo herrialde batera denbora tarte jakin eta orokorrean labor batez bidaiatzea, gizarte kapitalistan gero eta bereizezinago egiten da bere dinamikak sustatzen duen eguneroko normalizatutik

Akaso turista soilik da norbere kulturara txertatu ezin den hori. Baina turismoaren kultura delakoak gero eta antza handiagoa du norberaren kulturarekin. Inguru naturalarekiko eta sozialarekiko interes falta gero eta nabarmenagoa da espazio zehatz batean bizi direnengan ere. Akaso turistak, bere jarrera indibidualistan, topo egiten du gure indibidualismoarekin, eta hori da kezkatzen gaituena. Eta jarrera indibidualetan baldin badatza inguruarekiko balorazioa, orduan, zer esan bere testuinguruarekiko axolagabekeriaz bizi den sedentarioaz, nomada batek interes handiagoa erakutsi baldin badu tokiko historiarekiko eta kulturarekiko.

Zaila da, ez bairik gabe, turismoaren fenomeno ezaugarritzea, hori irizpide gutxiko balorazio subjektiboan bidez gauzatu nahi bada. Turismoa egitea ez da bidaiatzea, lekuz aldatzearen zentzuan. Bistan denez, ez zaio turista deitzen migratzaileari, edota lan-kontuak medio kanpora joan behar duenari, denbora-tarte labor batez bada ere. Turista ez da postaletan irudikatu nahi izan duten hori ere, eta bere itxuraz baliatuta ere ezin zaio kritikarik egin, balorazio subjektiboetan erori gabe. Nekez helgeniezaioke turismoaren fenomenoari, gure abiapuntua turista bada, eta bera definitzeko erabiltzen ditugun adjektibo guztiz zalantzarriak, guztiz estropagarriak direnak gure inguru hurbilera eta, gainera, abiapuntu bikainak direnak fikziozko komunitate bat eraikitzeko, zeinaren ezaugarri nagusia sektarismoa baino ezin daitekeen izan.

Horretan aritu da azken udetan gazteria sozial-demokrata: performanceak egiten, turismoa egiten zuten bitartean turistak seinalatzen eta, ondoren, baina modu subordinatu batean, turismoarekin lotutako ekonomiarekin identifikatzen zituzten negozioak seinalatzen. Burgesa gaiztoa baldin bada, turistek behartu dutelako da; lanean esplotazioa baldin badago, turistek behar dutelako da. *Tourist go home*.

Gauzak alderantziz dira, ordea. Zerbitzuetan eta aisialdian oinarritutako ekonomia bat garatu delako existitzen dira turistak, esfera horretako kontsumitzaile berezi bezala. Baina halako ekonomia batek ondorio nabarmenagoak ditu: proletalgoaren elkartzeko eskubide eta aukeren galera, haustura soziala, komunitate politikoen desegitea, indibidualizazioa eta kontsumo sareekiko subordinazioa... Eta horri guztiari lotutako kultura bat non oporrak –eta kontsumoa– bilakatu diren lanetik eta esplotaziotik ihes egiteko aukera bakarra.

Turista batek ibilbide bat zehazten du eta bere bisita toki estetikoetara mugatzen du, bai, eraikinak eta fatxadak bisitatzen ditu eta bertako historian interesatzen da, bi orduko «free tour» batean. Baina hori ere ez da bereizgarri, gure eguneroko aisialdia ere hala defini genezakeelako, hau da, gozamen estetiko moduan. Eta sakoneko zerbait baldin badago, hori tabernaren barrenean bilatu behar da

Zentzu horretan, turismo-ekonomia batez mintza gaitezke, hau da, aisialdian oinarritutako bidaien beharretara moldatutako ekonomiaz. Baina, esan bezala, hori ez da gure egunerokoan, aisialdian eta lanorduetatik kanpo, egiten dugun horrekiko desberdina; ez formari dagokionez behintzat. Jakina, berdintasun horren barnean berezitasunak egon badaude, ala ez: turista batek ibilbide bat zehazten du eta bere bisita toki estetikoetara mugatzen du, bai, eraikinak eta fatxadak bisitatzen ditu eta bertako historian interesatzen da, bi orduko *free tour* batean. Baina hori ere ez da bereizgarri, gure eguneroko aisialdia ere hala defini genezakeelako, hau da, gozamen estetiko moduan. Eta sakoneko zerbait baldin badago, hori tabernaren barrenean bilatu behar da.

Egia da, gure ekonomia moldatu egin da zerbitzu horietara, eta horrek haustura sozial eta politiko nabarmenak eragin ditu. Prozesu horrek berberak bihurtu du bisitaria edo bidaiaria turista. Hain zuzen ere, egiten diren bidaiak ez dutelako norberaren indibidualtasuna asetzeari beste helbururik; edo aukerarik. Izan ere, soldatapeko lanean oinarritutako gizarte kapitalistan, ehun sozial osoa lanaren arabera artikulatzen da, modu autoritarioan antolatzen den lanarena, eta kontsumoa indibidualtasuna baieztatze bide bakarra bihurtzen da. Kontsumoak funtzio hori bete dezan, ordea, ezinbestekoa da lana esplotazioan oinarritua izatea, hau da, bere antolaketa modua guztiz burokratiko izatea eta, horregatik, antolaketa sozial kontzienterako ekoizpen-sare sozialak guztiz desegituratuta egotea, noraino eta bidaiaria bat egitean, bidaiariari turista izatea baino ez zaion geratzen, komunitate errealek –komunistak– existitzen ez direlako eta kanpokotasuna, ezinbestez, fikziozko komunitate batekiko irudikatzen delako.

***Agian gure inguruan arrotz izateari
utziko diogu, harekiko arduraz
jardungo dugulako etorkizuneko
gizarte komunistan. Hor ez da
turistarik egongo, ezta hemengoa ez
denik ere, sozializazio-baliabideak
denon esku egongo direlako,
eta bidaiatzea integraziorako
aukera bat izango delako***

Ekoi-zen-komunitate errealean existentzia ezak, jakina, turismoaren oinarri den lanaren eta kontsumoaren arteko bereizketa dakar. Gu guztion arteko erlazio-aukerak diruan kondentsatzen diren gizarte kapitalistan, elkar erlazioa dirua bitarteko duen elkartruke indibidual eta indibidualistaren momentuan gauzatzen da, eta horrek esan nahi du gizartea bera, eta kultura, norbanakoen arteko elkar harremantze indibidual eta istripuzkoen emaitza direla.

Bada, turismoa merkantzia bilakatutako lan-indarraren mugikortasun abstraktua da, non batera edo bestera joateak ez duen inporta eta garrantzia duen bakarra bidaiatzea bera baita, hau da, batera eta bestera joatea. Helmugarekiko indiferentzia hori, alegia, bidaiaren eduki zehatzarekiko indiferentzia, lanarekiko eta gizartearekiko indiferentziaren beste aldea baino ez da, hau da, gure inguru sozia-
lerekiko indiferentziaren berbera.

Turista izatea ez da, beraz, aukeratzen den gauza bat; akaso diruak ematen duen aukera bat baino ez da. Eta bere ezaugarria, nomada gisa, inguruarekiko desinteresatu eta ezjakin gisa, gure ezaugarria ere bada, gure inguruarekiko eta ekosistema sozia-
lerekiko indiferentzia osoa, fikziozko komunitate –baina ez eraginik gabekoa– baten sorrerarekin estaltzen dena, baina oinarrian gorroto irrazionala duena, bestearekiko gorrotoa, bere jarrerak gu geu jartzen gaituelako ispiluaren aurrean. Agian gure inguruan arrotz izateari utziko diogu, harekiko arduraz jardungo dugulako etorkizuneko gizarte komunistan. Hor ez da turistarik egongo, ezta hemengoa ez denik ere, sozializazio-baliabideak denon esku egongo direlako, eta bidaiatzea integraziorako aukera bat izango delako. ●

REPORTAJE

PASADO Y PRESENTE DEL TURISMO

Texto — **Arteka**

En las imágenes, la *ciudad vacacional*
Perlora fundada en Asturias en 1954

10

An aerial, black and white photograph of a coastal town. The town is built on a hillside overlooking the sea. A prominent feature is a large, curved, modern-looking building with a flat roof, possibly a hotel or a public building. A winding road curves through the town. The houses are small and uniform in style. The sea is visible in the background.

Es muy discutible que el turismo existiese antes del capitalismo. Si al simple hecho de viajar se le llama turismo, se puede decir que los humanos del Paleolítico también hacían turismo. En cambio, si entendemos que el turismo nace cuando el viaje y la propia experiencia del viaje se convierten en mercancía, deberíamos analizar el carácter propiamente capitalista del turismo. Este reportaje ofrecerá, por tanto, ciertos apuntes sobre la evolución histórica del turismo, con especial atención a su composición de clase y a su función social concreta en cada momento histórico.

Dentro de esta lógica, analizaremos el desarrollo histórico del turismo en tres fases: 1) el turismo de élites (siglos XVIII-XIX), 2) el turismo de masas (siglo XX) y 3) el turismo en crisis (siglo XXI). Es bastante común ante cualquier perspectiva crítica del turismo cerrar el debate con sentencias simplistas: «Todos hacemos turismo, siempre lo ha habido y siempre lo habrá». Pues bien, veremos que la historia desmiente este tipo de prejuicios, principalmente por dos razones: 1) porque todas las personas no tenemos una igualdad real de oportunidades para hacer turismo, ni antes ni ahora y 2) porque la actividad que hoy en día se comprende dentro del concepto de turismo es relativamente nueva y fruto de un determinado proceso histórico.

CARACTERIZACIÓN DEL TURISMO A DEBATE

El concepto moderno de turismo, como lo entendemos hoy en día (con su enfoque en el ocio y el viaje por placer) es una creación del capitalismo, que surge en el contexto de la Revolución Industrial. Previamente, había otras formas de viaje y desplazamiento con otras funciones sociales. Los viajes preexistentes estaban motivados principalmente por el comercio precapitalista, las creencias religiosas, las relaciones diplomáticas o militares, etc. El turismo, comprendido como fin en sí mismo desde el punto de vista de los consumidores o como bien de mercado por los capitalistas, no tiene mucho más de dos siglos de historia. Hay quienes argumentan que algunas prácticas y actividades premodernas pueden considerarse precursoras del turismo, aludiendo, por ejemplo, al peregrinaje religioso que ha existido desde tiempos antiguos, como el Camino de Santiago en Galicia o el *Hajj* a La Meca. También existían prácticas de viaje por motivos educativos, como los viajes de estudios de los jóvenes aristócratas en la antigua Grecia y Roma.

Por tanto, el debate sobre la existencia del turismo anterior al capitalismo se ha centrado en cómo se define el turismo y qué actividades y motivaciones se incluyen bajo esa definición. Algunos estudiosos argumentan que el turismo, entendido como un fenómeno social y económico específico, históricamente determinado, no existía antes del desarrollo del capitalismo industrial y la modernidad. Otros académicos sugieren que si bien no existía un sistema turístico completo, con todas las características y estructuras modernas que conocemos hoy en día, ciertos elementos y prácticas de viaje pueden considerarse precursoras del turismo; algo que no está en contradicción con el carácter moderno del mismo.

Como podemos observar, el debate sobre la existencia del turismo antes del capitalismo es complejo y depende de las definiciones y enfoques utilizados. No obstante, la mayoría de los estudiosos, sean burgueses o críticos revolucionarios, coinciden en que el turismo, tal como lo conocemos hoy en día, es un fenómeno propiamente capitalista, aunque se puedan identificar ciertas actividades y prácticas premodernas que tienen similitudes o influencias en el desarrollo del turismo contemporáneo. Es decir, el ser humano siempre ha viajado, pero no siempre ha hecho turismo.

El ser humano siempre ha viajado, pero no siempre ha hecho turismo

En lo que compete a nuestro método de análisis, los estudios históricos marxistas coinciden con ese punto de vista. Desde el marxismo se subraya cómo las relaciones de producción del capitalismo engendraron y dieron forma a la actividad turística contemporánea. Así, el turismo no puede entenderse separado de las dinámicas económicas y sociales generales que han moldeado la sociedad moderna. El turismo está integrado en un modo de producción concreto que tiene como fin irreductible la acumulación privada de riqueza. En consecuencia, los análisis marxistas examinan la forma en la que se relacionan el turismo y la acumulación de capital, y cómo ésta se sostiene sobre las desigualdades sociales y económicas de clase.

TURISMO DE ÉLITES: GRAND TOUR Y BALNEARIOS

La etimología aporta pistas sobre el origen y la primera forma del turismo. La palabra «turismo» proviene del francés *tourisme*, que a su vez deriva de *tour* que significa «viaje». El sufijo *-isme* se utiliza para formar sustantivos que indican una categoría o conjunto de actividades relacionadas con el significado del radical. En este caso, *tourisme* se refiere al conjunto de actividades desarrolladas por personas que viajan por placer o negocio. La palabra *tour* proviene del latín *tornare*, que significa «dar vueltas». El término comenzó a popularizarse en la segunda mitad del siglo XIX, aunque su origen se remonta al siglo XVIII. ¿Pero quién viajaba por placer o negocio en aquel entonces? Fueron los aristócratas ingleses los primeros en realizar viajes de placer o estudios por Europa, lo que se denominaría *Grand Tour*: un viaje educativo y cultural realizado por jóvenes aristócratas europeos, principalmente británicos, que recorrían diferentes países para conocer su arte, historia y cultura. Este tipo de viaje se convirtió en una marca de distinción social y una forma de adquirir conocimientos y experiencia.

No obstante, el auge del turismo se debió a una serie de factores: por un lado, las mejoras en los medios de transporte, como el ferrocarril y el barco a vapor, que permitieron viajar a destinos más lejanos y de manera más rápida, cómoda y asequible. Por otra parte, la creciente urbanización y el aumento del tiempo libre de la burguesía también contribuyeron al aumento del turismo como forma de ocio y exploración del mundo. En ese sentido, se puede decir que el término turismo se popularizó para describir la actividad de viajar con fines recreativos, terapéuticos, culturales o deportivos de una nueva clase ociosa, la burguesía.

En la segunda mitad del siglo XIX, el turismo seguía limitado a las clases burguesas y aristocráticas, puesto que viajar era una actividad costosa que requería de tiempo y dinero que el recién creado proletariado no disponía, además, tanto el sector como el mercado turístico no estaban lo suficientemente desarrollados como para acoger otros tipos de clientes. La mayoría de los turistas eran personas ricas que disfrutaban pasando el invierno en los balnearios o visitando las ciudades europeas más famosas. También eran comunes los viajes de exploración o caza en lugares exóticos como África y el Lejano Oriente, reservados para aquellos con recursos financieros especialmente altos. Además, algunos turistas eran científicos y exploradores que viajaban con el propósito de hacer descubrimientos e investigaciones en lugares remotos.

El término turismo se popularizó para describir la actividad de viajar con fines recreativos, terapéuticos, culturales o deportivos de una nueva clase ociosa, la burguesía

Otra vertiente del turismo decimonónico fue el de los baños. En esta época, los balnearios y las playas se convirtieron en destinos frecuentados por las clases aristocráticas y burguesas que buscaban beneficios terapéuticos y recreativos en las aguas termales y los litorales. Las clases altas acudían a recibir tratamientos y disfrutar de un ambiente tranquilo y saludable. Estos lugares fueron promovidos por corrientes de pensamiento como el higienismo ^[1], que creía en los poderes curativos de las aguas minerales. Así, los balnearios y las costas se convirtieron en destinos de moda para el descanso, la relajación, la mejora de la salud y la socialización de las élites. Solían hospedarse en lujosos hoteles y villas, participaban en actividades sociales y recreativas, mientras disfrutaban de las comodidades que ofrecían las instalaciones de los balnearios. Por increíble que parezca visto desde hoy en día, bañarse en las playas empezó a ser habitual entre finales del siglo XIX y principios del XX. Hasta entonces no era algo muy común, y los registros de bañistas en algunas playas de Gipuzkoa dan fe de ello: en 1872 en Zarautz no se bañaron mucho más de 300 personas en todo el año ^[2].

REPORTAJE — Pasado y presente del turismo

Además de los turistas de élite, los balnearios también atraían a médicos, terapeutas y personal especializado en tratamientos de aguas termales. Estos profesionales contribuían a la organización y gestión de los tratamientos y servicios de los balnearios, lo que poco a poco fue generando un cordón de trabajadores de la industria del turismo balneario, las manos y las mentes que atendían los caprichos de los turistas. Esto incluía también al personal de servicio en hoteles, restaurantes y otros establecimientos, así como trabajadores que brindaban los tratamientos de aguas termales. Estos trabajadores generalmente provenían de clases sociales más bajas, sobrevivían con sueldos miserables que no les permitían ni siquiera soñar con disfrutar de servicios como los que ellos mismos prestaban. En Euskal Herria, cabe destacar el caso de Biarritz (Lapurdi), que se convirtió en uno de los destinos turísticos preferentes de la alta sociedad francesa y española.

Sin embargo, el verdadero despegue del turismo se produjo gracias a la Revolución Industrial, que permitió el desarrollo del transporte y el alojamiento a gran escala. Esto abrió la oportunidad para que una mayor cantidad de personas, incluyendo a la clase media emergente, tuviera acceso a viajar por placer. A medida que avanzaba el siglo XIX, la industria turística comenzó a consolidarse y desarrollarse paralelamente a la composición de clase de la formación social capitalista. Se establecieron agencias de viajes, se crearon asociaciones de excursionistas, se ofrecieron servicios de guías turísticos y se desarrollaron otros servicios relacionados con el sector. Así, a lo largo de la segunda mitad del siglo XIX, dio sus primeros pasos de apertura, es decir, se convirtió en algo más accesible para los estratos intermedios. Aun así, la clase trabajadora seguía social y económicamente excluida de dicha actividad. Por lo general, se podían distinguir dos perfiles entre los turistas:

1. Aristocracia y burguesía: continuaron siendo las clases sociales participantes más importantes en el turismo en la segunda mitad del siglo XIX. Estas clases tenían los recursos económicos y el tiempo libre necesarios para emprender viajes de placer, tanto dentro de sus propios países como a destinos internacionales.

2. Clase media emergente: un número creciente de personas de la pequeña burguesía y en algunos casos hasta ciertos asalariados con rangos destacados pudieron permitirse viajar por placer. Normalmente acudían a destinos algo más cercanos que la aristocracia y la burguesía, como capitales de provincia, zonas costeras próximas, casas de campo, etc. El desarrollo de las fuerzas productivas dio sus frutos en el transporte, y esto, junto con una relativa disponibilidad de tiempo libre y la capacidad de ahorro en determinados sectores sociales, resultó en que el turismo empezara a ser más accesible para lo que se iría denominando como «la clase media». De hecho, el turismo se convertiría en una de las señas de identidad, distinción y refinamiento para esa copia barata de la burguesía con pretensiones de centralidad social, la vacilante y siempre etérea clase media que pretende situarse por encima de los proletarios, a los que siempre ha considerado «sucios, borrachos, incivilizados y de mal gusto».

Los comerciantes y pequeños empresarios, por ejemplo, comenzaron a involucrarse en el turismo, ya sea por placer o por razones comerciales. Los viajes les brindaban la oportunidad de establecer contactos, explorar oportunidades de negocio y expandir sus redes en diferentes territorios. Dentro de este cajón de sastre de la clase media se podría incluir también a la mayoría de intelectuales y artistas. Muchos escritores, pintores y músicos románticos de buena cuna viajaban en busca de inspiración y experiencias culturales en diferentes lugares. Estos viajes les proporcionaban nuevas ideas y perspectivas que estimulaban su trabajo creativo.

Es importante destacar que, si bien el turismo se hizo más accesible para ciertos grupos de personas, todavía había importantes barreras económicas y sociales que limitaban la participación de la mayoría de la población. El turismo masivo y la participación de amplios segmentos de la sociedad en esta actividad se desarrollarían más plenamente en el siglo XX. Los únicos viajes que experimentó el proletariado durante el siglo XIX fueron las emigraciones forzosas, el éxodo rural y el exilio. Es decir, durante este período histórico no fue el placer ni la hoy aclamada «búsqueda de nuevas experiencias» lo que motivó el desplazamiento de los condenados de la tierra, sino el hambre, la represión y la persecución política que traían los tiempos modernos.

Durante este período histórico no fue el placer ni la hoy aclamada «búsqueda de nuevas experiencias» lo que motivó el desplazamiento de los condenados de la tierra, sino el hambre, la represión y la persecución política que traían los tiempos modernos

TURISMO DE MASAS: INDUSTRIA TURÍSTICA Y CLASE MEDIA

Durante el siglo XX, el turismo se convirtió en uno de los principales motores económicos de muchos países, especialmente de aquellos con una historia y una cultura «ricas» o con recursos naturales atractivos. La extensión del transporte aéreo, la creación de cadenas hoteleras y la aparición de nuevos destinos turísticos (como el Caribe), por su parte, hicieron del turismo una actividad masiva y globalizada, que mueve millones de personas y genera importantes ingresos económicos. Se organizaron los primeros congresos sobre turismo, y los estados-nación también empezaron a diseñar políticas al respecto. Es aquí cuando el turismo se consolida como industria propiamente dicha.

Como hemos mencionado anteriormente, el turismo comenzaría a extenderse a los estratos sociales subalternos a partir del siglo XX, principalmente debido a una serie de factores socioeconómicos, tecnológicos y políticos que no se pueden entender por separado, sino bajo una totalidad concreta. Por un lado, a lo largo del siglo XX, se produjo el mayor ensanchamiento histórico de la clase media occidental, sobre todo tras la II Guerra Mundial. Esta se caracterizaba por tener más tiempo libre, ingresos disponibles y acceso a oportunidades de educación que el primer proletariado, pero esta vez a escala ampliada. Este factor permitió que aún más personas participaran en actividades de ocio, incluido el turismo.

Cabe destacar el período de relativa paz social que se inaugura dentro de los estados imperialistas en esta época. Tras el fin de la II Guerra Mundial, se firman pactos de estado entre los sindicatos, las patronales y los partidos políticos dentro de las principales potencias imperialistas. Este pretendido «alto al fuego» en la guerra de clases básicamente consistía en que el capital en EEUU y Europa renunciaba a parte de la acumulación y se daba pie a políticas redistributivas. A cambio, la clase trabajadora aprovecharía las oportunidades de ascensión social de forma individual y «se portaría bien». El desarrollo de las armas nucleares también jugó su papel, ya que el principio de destrucción mutua asegurada entre los dos grandes contendientes de la recién inaugurada Guerra Fría, evitó una guerra a gran escala como las dos anteriores.

Los avances tecnológicos en el transporte también tuvieron un efecto fundamental en la extensión del turismo a otros estratos sociales. La expansión y la mejora de la red ferroviaria, la popularización de los automóviles y, más tarde, la disponibilidad de vuelos comerciales más asequibles, hicieron que los viajes fueran más rápidos, cómodos y accesibles para un público más amplio.

Se introdujeron paquetes turísticos y ofertas económicas que permitieron a personas de diferentes niveles de ingresos acceder a viajes y vacaciones. Estas ofertas combinaban transporte, alojamiento y actividades a precios más asequibles, lo que facilitó la planificación y la participación en viajes turísticos. Además, se realizaron importantes inversiones en infraestructuras turísticas, como la construcción de hoteles, aeropuertos y otros servicios relacionados. Estas mejoras fomentaron los viajes y aumentaron la capacidad de recibir a un mayor número de turistas en diferentes destinos.

Las fuerzas productivas del capitalismo evolucionaban junto con las actitudes y las aspiraciones hacia el ocio y el turismo. Este se convirtió en una forma deseable de buscar «experiencias» (entendidas como meros impactos emocionales o sensoriales producidos sobre un individuo en un plazo corto), escapar de la rutina diaria o disfrutar del tiempo con la familia y los amigos. Se generó mayor interés y participación en actividades turísticas por parte de diferentes clases sociales, convirtiéndose en poco menos que en una necesidad social que se contemplaba en los propios salarios y se erigía como un horizonte aspiracional hegemónico. Adquirió una centralidad social que antes no tenía, tanto en su dimensión demográfica como simbólica.

En determinados casos, el movimiento obrero presionó en favor de la igualdad y el acceso universal a las vacaciones. Se consideraba que el turismo era un derecho para todas las personas, hubo luchas al respecto y se tomaron medidas para garantizar que la clase trabajadora, o al menos cierta parte de ella, pudiera disfrutar de los beneficios del turismo. No obstante, esto resultó ser un arma de doble filo: la lucha por democratizar el turismo puede traer algunas conquistas parciales que mejoran las condiciones de vida de ciertos sectores de la clase obrera, pero al ser imposible de universalizar bajo el modo de producción capitalista, su implementación parcial tiene efectos políticos negativos dentro del movimiento obrero.

Algunos datos respaldan la mencionada expansión del turismo. Según los primeros registros de la Organización Mundial del Turismo (OMT), en 1950 no hubo mucho más de 25 millones de llegadas de turistas internacionales en todo el mundo. Para el año 2007, esta cifra se había incrementado hasta más de 903 millones ^[3]. El sector turístico experimentó un crecimiento constante a lo largo del siglo XX. Según la misma OMT, representaba alrededor del 2 % del Producto Interior Bruto (PIB) mundial en 1950, lo que para el año 2019 había aumentado hasta el 9,6 % ^[4].

Se generó mayor interés y participación en actividades turísticas por parte de diferentes clases sociales, convirtiéndose en poco menos que en una necesidad social que se contemplaba en los propios salarios y se erigía como un horizonte aspiracional hegemónico

En resumen, el turismo pasó de ser una actividad exclusiva de las élites burguesas y se abrió a un público algo más amplio, sobre todo en la segunda mitad del siglo XX. Se puede decir que abrió sus puertas a parte de la clase trabajadora en un momento histórico determinado, con el objetivo de estabilizar el capitalismo económicamente y políticamente. Como veremos a continuación, esto no anula el carácter propiamente burgués del turismo. Es más, representa una muestra más de que la clase trabajadora es una simple invitada en el mercado turístico, que puede ser expulsada en cualquier momento.

TURISMO EN TIEMPOS DE CRISIS Y CRISIS DEL TURISMO

La crisis capitalista y sus diversos estallidos (como la crisis financiera mundial de 2008), han tenido un impacto significativo en el turismo de masas. Amplias capas de la aristocracia obrera y la pequeña burguesía entraron en un proceso de proletarianización, y con ello, la reducción de la capacidad de ahorro, el aumento del desempleo y la inseguridad financiera han llevado también a una reducción de la demanda de viajes y turismo, o, en otros casos, a optar por opciones más baratas. Además, el turismo tiene una vulnerabilidad particular, y es su naturaleza «asustadiza». En el capitalismo cada cierto tiempo suceden *cosas* que espantan el turismo: disturbios civiles, oleadas de atentados, guerras, delincuencia... Por si esto fuera poco, las emergencias sanitarias como la pandemia de la COVID-19 también han dejado en evidencia la debilidad del mercado turístico. Las restricciones de viaje, el cierre de fronteras, las cancelaciones de vuelos y la adopción de medidas restrictivas dentro de los países pusieron contra las cuerdas al turismo mundial durante más de un año, y con ello, a las economías de varios estados con mayores niveles de dependencia respecto al sector.

En la vertiente ambiental de la crisis de acumulación, se puede observar que el turismo de masas ha acelerado también las tensiones en las comunidades locales, dejando en evidencia la contradicción entre la explotación turística y la sostenibilidad ambiental de la vida local: escasez de los recursos naturales, degradación de los ecosistemas, contaminación, etc. Por poner un ejemplo, ¿qué sentido tiene que haya una piscina por cada 37 habitantes en un estado con 7.880 kilómetros de costa y que empieza a tener graves problemas de sequía? [5]. Nos referimos al caso del Estado español, por supuesto, y esa cifra genérica no es la más escandalosa que hay: se estima que en determinadas comarcas de Alicante hay prácticamente una piscina por cada dos habitantes [6].

Es decir, el turismo entra en crisis cuando las contradicciones sistémicas del modo de producción capitalista ponen en riesgo su viabilidad económica y aceptación social, lo que lleva a una necesidad de adaptarse y evolucionar para sobrevivir. Así, vemos al turismo atravesado por las contradicciones de clase: por un lado, las posibilidades de acceso al mismo pueden verse reducidas eventualmente, pero, por otro lado, también genera nuevas oportunidades lucrativas para ciertos agentes. Para ello, a continuación vamos a observar las tendencias globales del turismo durante la crisis de 2008 y sus años posteriores, así como sus consecuencias en el caso del Estado español en particular.

El turismo entra en crisis cuando las contradicciones sistémicas del modo de producción capitalista ponen en riesgo su viabilidad económica y aceptación social, lo que lleva a una necesidad de adaptarse y evolucionar para sobrevivir

La crisis financiera global de 2008 afectó significativamente a la industria del turismo en todo el mundo, pero especialmente en Europa y Norteamérica, los principales bastiones de la clase media. Hubo una disminución en la cantidad de personas que viajaban por turismo y una reducción en los gastos asociados con estas actividades. Según la OMT, el número de turistas internacionales disminuyó un 4 % en 2009, lo que representó la primera caída registrada desde 2003 ^[7]. Además, esta tendencia se mantuvo en los años siguientes, con un crecimiento más lento del turismo internacional que el registrado previamente. Por otro lado, también se puede observar una disminución en el gasto de los turistas durante este período. En 2009, el gasto global en turismo disminuyó en un 8,7 %, una caída significativa en comparación con los años anteriores. Efectivamente, la crisis financiera de 2008 tuvo un impacto en la cantidad de personas que viajaron por turismo y en el gasto que realizaron. Esto acarrió cierres de hoteles, despidos y reducciones en la inversión del sector turístico en diferentes partes del mundo.

Sin embargo, en los años siguientes el turismo ha vuelto a recuperarse, alcanzando cifras récord en términos de visitantes y gastos de viaje en muchos países. Entre 2008 y 2019, se registró un crecimiento constante en la cantidad de personas que viajaron por turismo a nivel mundial. Según la OMT, las llegadas de turistas internacionales aumentaron de 924 millones en 2008 a 1,46 mil millones en 2019. Esto representa un crecimiento del 58 % durante ese período. Por lo tanto, podría decirse que, aunque la industria turística sufrió una alteración frente al estallido de la crisis, a largo plazo ha recupera-

do sus niveles anteriores e, incluso, se ha seguido expandiendo. ¿Pero se debe esto a un hipotético fortalecimiento de los estados de bienestar equiparable al período posterior a la II Guerra Mundial, es decir, a una expansión social y económica de la clase media? ¿O atiende a otra serie de factores?

Antes que nada, hay que entender que el proceso de desposesión de la clase trabajadora y el aumento de la masa de ricos no son fenómenos contradictorios, al contrario. Según recuerda un informe de Credit Suisse ^[8] el número de personas con más de un millón de dólares de patrimonio en capital financiero aumentará notablemente desde los 46,8 millones hasta alcanzar casi 63 millones entre 2019 y 2025 en todo el mundo.

Tampoco hay que olvidar que la burguesía es un estrato minoritario, pero solo en términos relativos respecto al conjunto de la población global. Si se observa una aproximación en términos absolutos, podemos ver que el 10 % de la población mundial más rica en 2021, aquella que acumulaba el 76 % de la riqueza, representaba un numeroso grupo de alrededor de 789 millones de personas. En términos demográficos, sería equivalente a más de la mitad de la población de China, más del doble de la de EEUU y más de dieciséis veces la del Estado español. El informe sobre la desigualdad global de 2022 muestra que sólo en Europa en 2021 había más de 32 millones de personas que tenían un patrimonio neto que oscilaba entre un millón y 100.000 millones de euros, en Norteamérica rozaba los 59 millones y en el este de Asia los 25 millones y medio ^[9].

En tercer lugar, a la burguesía le anteceden unas menguantes pero aún consistentes clases medias pero aún adquisitivo considerable, credenciales escolares competitivas y propiedades inmobiliarias que les permiten vivir a todo tren. Por poner un ejemplo cercano y reciente, se calcula que en junio de 2023 alrededor de 45.000 pensionistas de la Comunidad Autónoma Vasca, el 2 % de su población, cobraron 6.000 euros o más, entre la mensualidad de junio y la paga extra de verano ^[10]. Si tenemos en cuenta que estos sectores de la aristocracia obrera jubilada existen, en mayor o menor proporción, en todos los países del centro imperialista occidental junto con la aristocracia obrera activa y la pequeña burguesía, podemos intuir que constituyen una parte importante del grueso de la demanda turística del mundo. Además, casos particulares como China u otras potencias capitalistas emergentes superpobladas han experimentado un cierto aumento de la clase media y una apertura diplomática, generando un aluvión de turistas al extranjero.

Por último, el aumento de la disponibilidad de información y reservas en línea han facilitado la velocidad, el dinamismo, la interconexión y la expansión de la oferta turística global. Asimismo, la promoción de destinos atractivos, la apertura de nuevas rutas aéreas y el aumento del turismo de negocios también han contribuido a que aumente la demanda de turismo en términos generales.

Podría decirse que, aunque la industria turística sufrió una alteración frente al estallido de la crisis, a largo plazo ha recuperado sus niveles anteriores e, incluso, se ha seguido expandiendo. ¿Pero se debe esto a un hipotético fortalecimiento de los estados de bienestar equiparable al período posterior a la II Guerra Mundial, es decir, a una expansión social y económica de la clase media? ¿O atiende a otra serie de factores?

De todas formas, esto ha sucedido paralelamente y en correlación al aumento de las desigualdades sociales. En lo más bajo de la escala social de la demanda turística, por un lado están los renqueantes sectores de la clase trabajadora que aún pueden permitirse estancias cortas, a bajo precio, no demasiado lejanas, con pocos lujos y siempre con el riesgo de quedarse en casa ante cualquier imprevisto. Y por otro lado, vemos la personificación de la falsedad de las promesas del capitalismo en todas aquellas personas que no pueden permitirse unas vacaciones. Desde 2019, la proporción de asalariados a los que se les priva del turismo ha crecido en más de la mitad de los estados de la UE ^[11]. Se calcula que alrededor de 38 millones de empleados de la UE no pueden permitirse unas vacaciones de al menos una semana al año, aunque perciban un salario. En el caso del Estado español, en 2020 había 4,6 millones de trabajadores con empleo que no podían permitirse unas vacaciones. Un año más tarde, en 2021, aumentaba hasta 4,77 millones, la segunda mayor cifra de la UE. A todo esto habría que sumarle aquellos sectores de la clase trabajadora que están des-

empleados o inactivos. Como aproximación parcial, la última Encuesta de las Condiciones de Vida del INE muestra que el 18,7 % de la población de la Comunidad Autónoma Vasca, casi dos de cada diez habitantes, no puede permitirse unas vacaciones fuera de su domicilio ni una semana al año ^[12]. Al ser la CAV la segunda comunidad con menos dificultades después de Navarra (10,9 %), podemos hacernos una idea del panorama en el conjunto del Estado. Un estudio de la Confederación Sindical Europea alerta que la desigualdad vacacional en el Estado español se ha elevado en 1,7 puntos en la última década. Entre el colectivo de trabajadores que ganaba más del 60% del salario medio y el que ganaba menos, la brecha vacacional fue de hasta un 37 % ^[13]. A un nivel global, recordamos que la OMT en 2019 contabilizó su récord histórico de entradas turísticas de todo el mundo: más de 1.465,46 millones. Teniendo en cuenta que la población mundial por aquel entonces rondaba los 7.700 millones de habitantes, al «todos hacemos turismo» no le cuadran las cuentas ni cuando el turismo ha estado en sus máximos históricos.

La OMT en 2019 contabilizó su récord histórico de entradas turísticas de todo el mundo: más de 1.465,46 millones. Teniendo en cuenta que la población mundial por aquel entonces rondaba los 7.700 millones de habitantes, al «todos hacemos turismo» no le cuadran las cuentas ni cuando el turismo ha estado en sus máximos históricos

En tiempos de crisis, cuando la clase media se encuentra bajo fuego intenso desde los flancos del mercado laboral, el sector financiero y el gasto público, el turismo se convierte en el mejor terreno de retirada. Y es ahí donde las propiedades inmobiliarias, al estar destinadas al uso turístico o encarecidas por su efecto, juegan una función protagonista en las operaciones de extracción de rentas

Volviendo a la clase media, es importante no solo porque representa el grueso de la demanda, sino también el cinturón de hierro de la oferta turística en épocas de crisis. El caso particular del Estado español puede aportar algunas pistas al respecto, de hecho, el repunte del turismo fue una de las claves de su aclamada «recuperación». Emmanuel Rodríguez muestra una serie de datos bastante esclarecedores en su último libro ^[14]: en el período entre 2011 y 2019, las entradas turísticas en el Estado español ascendieron de 56 millones a 84,7 millones, los ingresos por turismo en la balanza de pagos subieron un 67 %, añadiendo casi un 3 % adicional al PIB. «Pues qué bien», dirán algunos. ¿Bien para quién? Principalmente para los empresarios del sector de la hostelería, el transporte y los rentistas. Estos últimos, los que mantuvieron sus segundas residencias después de la embestida de 2008 y los que como animales carroñeros se apoderaron a bajo precio de ese millón de viviendas habituales que muchos perdieron, jugaron sus cartas con la expansión del mercado de las Viviendas de Uso Turístico (VUT). Hacia 2017, 450.000 viviendas habituales se habían reconvertido en VUTs, proporcionando alojamiento a 22 millones de turistas y generando 11.726 millones de euros en rentas de alquiler; en torno al 1 % del PIB de aquel entonces. Esto, junto con el aumento de la demanda de alquiler permanente entre los sectores proletarios, la ausencia de un parque de viviendas sociales que pudiera absorberla y la aparición de plataformas de alquiler temporal como *Airbnb*, generó la tormenta perfecta que hoy todos conocemos: entre inicios de 2015 y mediados de 2019, los precios del alquiler subieron un 50 % en todo el Esta-

do. En el centro de Madrid, Barcelona y de otras grandes ciudades superaron el 60 % e incluso el 70 %, y siguen subiendo. Mientras tanto, el número de hogares que obtiene rentas de alquiler ha pasado del 5 % en 2004 al 17,45 % en 2022 ^[15]; lo que viene a ser más del triple en menos de dos décadas. En la ECV del INE de 2018, entre todos los residentes del Estado español que vivían bajo arrendamiento declaraban el pago de importes en alquiler por valor de 18.602 millones de euros anuales, cifra que diez años antes era de apenas 10.000 millones. Esto, junto con las rentas de las viviendas por uso turístico, suponía la friolera del 3 % del PIB de todo el Estado español.

En tiempos de crisis, cuando la clase media se encuentra bajo fuego intenso desde los flancos del mercado laboral, el sector financiero y el gasto público, el turismo se convierte en el mejor terreno de retirada. Y es ahí donde las propiedades inmobiliarias, al estar destinadas al uso turístico o encarecidas por su efecto, juegan una función protagonista en las operaciones de extracción de rentas, desde el proletariado hacia la clase media. Esto tiene consecuencias políticas y sociales severas, ya que la figura del pequeño propietario y su ideología conservadora ganan una enorme centralidad.

Se puede decir que gracias al turismo gran parte de la clase media ha logrado *salvar los muebles*, y nunca mejor dicho. Pero aun así, la situación no está exenta de tensiones y límites. Aunque los rentistas así lo crean, sus ganancias no caen del cielo, y aunque así lo deseen, no se pueden ampliar de forma ilimitada. La base de las rentas del alquiler son los salarios de todos esos trabajadores que no tienen acceso a la vivienda en propiedad, y esos salarios en el Estado español son los que son ^[16]. Si esto sigue así, los alquileres en algún momento pueden convertirse en impagables para millones de personas ante la mínima turbulencia en el mercado laboral. Los procesos de gentrificación que acarrea el turismo tampoco pueden permitirse simplemente expulsar a todos los trabajadores de los centros urbanos. Porque si quieren seguir ampliando la oferta turística para huir del hundimiento, ¿Dónde van a meter a los millones de trabajadores y trabajadoras del sector? ¿Quién va a cocinar? ¿Quién va a servir? ¿Quién va a limpiar? ¿Hasta cuándo? ●

REFERENCIAS Y NOTAS

(1) El higienismo tuvo una influencia significativa en el desarrollo del turismo en los balnearios durante el siglo XIX. Fue un movimiento social y médico que promovía la importancia de la higiene y la salud pública. En el contexto de los balnearios, el higienismo jugó un papel fundamental al promover la idea de que los tratamientos en los balnearios eran beneficiosos para la salud y el bienestar. Consideraban que los balnearios ofrecían un entorno natural y saludable, con aguas minerales y aire puro, que podían tener propiedades curativas y rejuvenecedoras. Se creía que los tratamientos de aguas termales y la inmersión en la naturaleza eran beneficiosos para el equilibrio del cuerpo y la mente, así como para la mejora de diversas afecciones físicas. Recomendaban a las personas que padecían diversas dolencias que acudieran a los balnearios para recibir tratamientos específicos. Por tanto, el higienismo influyó en la demanda, la infraestructura y los servicios de los balnearios durante el siglo XIX, dando pie a unos de los primeros circuitos turísticos estables para las clases altas.

(2) *Reseña de los Establecimientos balnearios y Baños de mar situados en la provincias del Norte de España y el Mediodía de Francia, 1872.* Madrid. Citado por Rafael Vallejo Pousada, Elvira Lindoso-Tato y Margarita Vilar-Rodríguez en *Los orígenes históricos del turista y del turismo en España: La demanda turística en el siglo xix.* Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales,

Departamento de Fundamentos de Análisis Económico e Historia e Instituciones Económicas, Universidad de Vigo, Pontevedra.

(3) Organización Mundial del Turismo. *Panorama del turismo internacional. Edición 2008.* pág.1. unwto.org.

(4) Statista. *Evolución de la aportación del sector turístico al PIB en el mundo de 2013 a 2022.* (6 de octubre de 2022). statista.com

(5) *En España hay más de 1.266.000 piscinas, una por cada 37 habitantes.* (26 de agosto de 2022). elperiodico.com.

(6) López, Jorge Dioni (2021). *La España de las piscinas. Cómo el urbanismo neoliberal ha conquistado España y transformado su mapa político.* Barcelona, Arpa & Alfíl editores. pág. 119.

(7) Organización Mundial del Turismo. Dashboard de datos turísticos de la OMT y *Panorama del turismo internacional. Edición 2019.* unwto.org.

(8) Sempere, Pablo (21 de octubre de 2019). *España ya tiene casi un millón de grandes fortunas.* cincodias.elpais.com.

(9) World Inequality Lab. *World Inequality Report 2022.* Lucas Chancel, Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Gabriel Zucman (Coord). Págs. 141-142.

(10) Madinabeitia, Mikel. (26 de junio de 2023). *La paga de más de 6.000 euros que cobran 45.000 vascos este mes.* diariavasco.com

(11) GEDAR LANGILE KAZETA. *Oporretara joan ezin den biztanleria EBko herrialdeen erdietan baino gehiagotan handitu da 2019tik* (28 de julio de 2022). gedar.eus

(12) Instituto Nacional de Estadística, Encuesta de Condiciones de Vida 2022.

(13) European Trade Union Confederation. *Low income leaves 35 million without holiday* (2 de agosto de 2021). etuc.org.

(14) Rodríguez, Emmanuel (2022). *El efecto clase media. Crítica y crisis de la paz social.* Madrid, Traficantes de Sueños. págs. 285-296.

(15) Morales, Emilia G. & Sangiao, Sergio (25 de abril de 2023). *Vivir de las rentas: los hogares con ingresos por alquiler de propiedades crecen un 57,5% en diez años.* publico.es

(16) Castillo, Jose (2022). *De los trabajadores hipotecados a los trabajadores pobres: una historia de los salarios en el Estado Español.* Artea.

BIBLIOGRAFÍA

Carmona, Pablo (2022). *La democracia de propietarios. Fondos de inversión, rentismo popular y lucha por la vivienda*. Madrid, Traficantes de Sueños.

Murray Mas, Ivan (2015). *Capitalismo y turismo en España. Del “milagro económico” a la “gran crisis”*. Barcelona, Alba Sud.

López, Isidro & Rodríguez, Emmanuel (2010). *Fin de ciclo: Financiarización, territorio y sociedad de propietarios en la onda larga del capitalismo hispano (1959-2010)*. Madrid, Traficantes de Sueños.

López, Jorge Dioni (2021). *La España de las piscinas. Cómo el urbanismo neoliberal ha conquistado España y transformado su mapa político*. Barcelona, Arpa editores.

López, Jorge Dioni (2023). *El malestar de las ciudades. Privatización, turismo, vivienda, especulación, tráfico... Por qué es cada vez más difícil vivir en las ciudades*. Barcelona, Arpa editores.

Rodríguez, Emmanuel (2022). *El efecto clase media. Crítica y crisis de la paz social*. Madrid, Traficantes de Sueños.

Lurralde turistikoa: turismotik bizitzetik arrakastagatik hiltzera

32

Testua — **Arteka**

Zalantzarik gabe, turismoa kapitalismo globalaren industria errentagarrienetako bat bilakatu da. Bidaiari kopuruak munduko errekorra lortu zuen pandemiaren aurreko urtean, ia 1.500 milioi bidaiari izan baitziren munduan. Hala ere, Estatu eta hiri askok haien lurraldeetara kapital fluxuak eta pertsonak erakartzeko aurkitu duten urrezko arrautzen oilo honi arrakastak heriotza ekar diezaioke.

Masifikazio turistikoak eta haren alboondorioek, horien artean gentrifikazioa edota merkatu kapitalistaren kultura homogeneizatzailearen mesedetan berezko ezaugarri kulturalak suntsitzeak, gaur egun lurralde turistiko bat denak biharamunean hala izateari uztea eragin dezakete. Modu horretan, lurralde suntsituak eta biztanlez hustuak uzten ditu ekoizpen eredu kapitalistaren industria estraktibista eta predatzaile handienetako batek: industria turistikoak.

Turista, joan zaitez hiritik, *All Tourists Are Bastards* edota *Turista, zure luxuzko bidaiia, nire miseria* leloak Bartzelonako, Parisko edo Donostiako gune turistikoetako paretetan margotuta ikusi ahal izan ditugu. Pentsa genezake pintaketa horiek izaera xenofoboko arrazoiketa politiko baten ondorio direla. Aitzitik, gure bizitzan guztiok izan gara eta izango gara hainbat txokotako turista edo bisitari. Baina, pintaketa horietako asko ez dira talde xenofoboek eginak; kontrara, «ezker erradikala» deiturikoan parte diren eta antirrazismoarekin eta antifaxismoarekin bat egiten duten antolakundeek egin dituzte. Hortaz, honakoa da galdera: nola heldu gara honaino?

Turismoarekin eta gizaki orok leku eta jende berria ezagutzeko duen grinarekin teknologiarekin gertatzen den gauza bera gertatzen da. Berez, aurrerapen teknologikoak onuragarri izan litezke giza espeziarentzat oro har, lan-karga handiak kentzen baititu eta denbora libre gehiago eskaintzen. Alabaina, harreman sozial kapitalistapean, garapen teknologikoek aberastunaren kontzentrazio handiagoa eragiten dute alde batetik eta miseria, bestetik. Turismoarekin gauza bera gertatzen da: arazoa ez da bidaiatzea, kapitalismoak turismoa egituratzeko duen moduaren arabera egitea baizik; hau da, industriarik esktraktibistenetako, desparekotasun handieneko eta potentzialki suntsitzaileenetako baten arabera bidaiatzea.

Zalantzarik gabe, gizarte turistikoetan bizi gara eta ondare natural, kultural edo historiko oro turistifikazio prozesu batean sartzen da, bisitariak erakartzeko ustia dadin. Mundu mailan sektoreko enpresa handienak biltzen dituen World Travel and Tourism Council (WTTC) erakundearen datuen arabera, turismoa da urtero azkarren hazten den industria, baita pandemiako beherakadaren ondoren ere. Hain zuzen ere, 2019an turismoaren sektorea munduko BPGaren % 10,3 zen eta 330 milioi pertsonarentzat enplegua suposatzen zuen, munduko lan indarraren % 10 inguru. Gainera, industriak hazten jarraituko duela aurreikusten da. Izan ere, WTTC erakundearen arabera, 2033rako sektorea munduko BPGaren % 12 izango da eta 450 milioi pertsona inguru enplegatuiko ditu, munduko soldatapeko langileen % 15 ^[1].

Turistifikazio prozesua bereziki sendoa izan da Europako potentzia industrialak zerbitzu-ekonomiak bihurtzean, batez ere Mediterraneoko herrialdeetan. Industria Garapenerako Nazio Batuen Erakundearen (IGNBE) datuen arabera, Europak munduko ekoizpen industrial guztian zuen parte hartzea 1980ko hamarkadan % 51,4 izatetik, 2016an % 24,1 izatera igarozen, hots, erdia baino gutxiago izatera ^[2]. Turismoak leundu zituen, hein batean, industria-sareko galera hori eta ekonomia-birmoldaketa. Izan ere, turismoaren sektorea 90ko hamarkada hasieratik 2008ko krisira arte Estatu ekoizpen osoaren bikoitza hazi zen Mediterraneoko Europako Estatu askotan.

Nolanahi ere, turismoa merkatu kapitalistako industria aldakorrena da ziurrenik, epe motzean herrialde edo eskualde bat turismorako erakargarri izateari uztea eragin dezaketen kanpo faktore askoren menpe baitago. Horrez gain, turismo-fluxuak erakarri ahal izateko lan-baldintza kaskarrak eskaini behar direla eta, industria hau mundu mailako esplotazio eta desparekotasun sortzaile handienetako bat da. Hemen makro mailan dituen ondorioak aztertuko ditugu, baina baita herri edo hiri mailan dituenak ere.

Arazoa ez da bidaiatzea, kapitalismoak turismoa egituratzeko duen moduaren arabera egitea baizik

TURISMOAREN EKONOMIA POLITIKOAREN KRITIKA

Jada esan denez, kapitalismoko industriren artean, turismoa bereziki estraktibista da. Dena den, hori ez da turismoaren bereizgarri bakarra. Industria turistikoaren oinarri materiala gune kulturalen merkaturatzean datza, eta zentzu zabalean kultura esaten diogunaren zati gisa ere ulertzen dira paisaia naturalak. Hori dela eta, industria turistikoan kapitalistak etengabe beren produktu turistikoa desberdintzen saiatzen dira, lehiakideek baino bizi-pen turistiko hobekak eskaini nahian. Baina, kultura-gune turistiko bereiztuak sortzean, hainbat kulturaren bereizgarri kulturalak homogeneizatu eta ezabatzen ditu industria turistikoak, bizi-pen turistikoak kontsumitzeko modu homogeneo baten bidez.

Horri dagokionez, argigarria izan liteke David Harvey ekonomialari eta geografo marxistak turismoari eta haren industria kulturalari egiten dion kritika. Harveyren arabera, industria turistikoa monopolio-errentak lortzean oinarritzen da neurri handi batean. Monopolio-errenten bidez, burgesiako agente batzuek diru-sarrera handiagoak lor ditzakete denbora luzean, alderdi erabakigarri batzuetan bakarra eta ordezkazina den eta zuzenean edo zeharka merkaturagarria den artikulu baten kontrol eksklusiboaren ondorioz. Hori gertatzen da, esate baterako, elikagaien jatorri-deiturekin, beste inon errepikatu ezin diren leku eta baldintza zehatzetan soilik ekoitzi baitaitezke.

Berdin gertatzen da leku turistikoekin: enpresa asko saiatzen dira haien helmuga ahalik eta gehien ezberdintzen, bizi-pen bakar eta errepikaezin gisara saltzeko. Dena den, helmuga oso exotikoa izanik ere, hura kontsumitzeko turismo moduak homogeneizaziora darama: frankizia-kateek hartzen dituzte jan-edateko tokiak, aireko garraioa gero eta gehiago kontrolatzen dute airelinea gutxi batzuek eta hotel-kateek munduan zehar eskaintza eta ostatu esperientzia berdin-antzekoak eskaintzeko joera dute.

Esperientzia turistikoa gero eta gehiago oinarritzen da urrutiko lurralde exotikoen bisitan, baina, bisita horretan ez da esperientziaren erosotasuna eta egunerokotasunaren segurtasuna galdu nahi. Kapitalismoak dibertsitatea hitzematen du sozialismoaren gris monolitikoaren aurrean. Baina, industria turistikoak leku eta kultura bereizi horiek akabatzen ditu, mundu guztian gero eta antzekoagoa den industriaren estandarren arabera homogeneizatuz. Starbuckseko kafe bat har dezakezu Gizako piramideen aurrean, Erromako Koliseo ondoko KFC batean jan edo Bilboko Alde Zaharreko Airbnb batean lo egin eta Frantziako Tourraren irteera ikusi. Esperientzia guztiak ez dira asko aldatzen kontsumitzeko moduari dagokionez, Disneyland handi bilakatu baita mundua.

Nolanahi ere, toki erreala bati bere jatorrizko izaera kentzen dion eta haren bertsio higienizatu eta desinfektatu bat bihurtzen duen *disneyfikazio*^[3] horrek berak kapital turistikoa irabaziaren oinarria akabatzen du azkenean: lekuaren izaera berezia eta bakarra. Hori dela-eta hasi da gerra industria turistikoa baita, ikusteko zein enpresa edo administrazio publiko den gai mantentzeko merkatuan ahalik eta denbora luzeenean nahikoa berdingabeak eta bereizgarriak diren esperientzia turistikoa.

Hala, Harveyk argudiatzen du egungo industria turistikoa eta haren industria subsidiarioen lehia nagusia «errentagarriak izan litezkeen konfigurazio-kulturalak» bereganatzea dela. Horretarako, Estatuko erakundeek eskaintzen dituzten laguntzak ere aprobetxatzen dituzte, eta beren lurraldeak helmuga turistikoa gisa sustatzen dizkiete bidaiariei zein enpresei.

Adibidez, Brasilgo favelak interes kultural handiko eta potentzialki errentagarri diren txoko bezala saldu litezke. Izan ere, hirigunetik urrun, berezko brasildarren egiazko kultura eta pobrezia eragindako miseria ezagutu daitezke. Horregatik hasi dira turoperadore ugari Rio de Janeiroko edo Sao Pauloko faveletatik bira turistikoa eskaintzen. Kasu horietan pobrezia esperientzia eta haren ondorio sozialak dira errentagarriak izan litezkeen konfigurazio-kulturalak. Edozerk balio du bizipen berdingabeak eskaintzeko etengabeko bilaketan.

Estuki lotua dago hainbat hirik edo Estatuk euren «marka» propioa sortu eta hura saltzeko abiarazitako lasterketa. «Marka» hori eraikitzeko beste leku batzuetatik desberdindutako kapital sinbolikoa eta kulturala metatzen dute. Ziurrenik, 1992ko Olinpiaden osteko Bartzelona adibide ona da; izan ere, hiriko agintari politikoak kondehiriaren kultur ondareaz baliatu ziren gero eta ekitaldi turistikoa, komertzial, politiko edo kirol-ekitaldi gehiago erakartzeko. Alabaina, arrakasta hori, monopolio turistikoen errenta oro bezala, aldi baterakoa soilik da. Gaur egun, Bartzelona izugarri gentrifikatzen ari da portuaren inguruko auzo eta kale gehienetan, eta ingurune horiek ez dira gainerako hiri turistikoen kaleetatik apenas bereizten, multinazional berak aurki baitaitezke.

**Kasu gehienetan,
Estatuek ez
dute hautatzen
turismoan
espezializatzea;
aitzitik,
nazioarteko
lanaren banaketa
eta garapen
geografiko
ezberdinak
dira nazio-
ekonomia jakin
bat turismoan
murgiltzea
eragiten dutenak**

**TURISMOAREN
ALDEKO APUSTUA**

Turismoa *fast food*arekin aldera li-teke Estatu baten ekonomiari dagokio-nez. Erraz eta azkar lortzen den dirua eskaintzen du, baina, epe luzera, satu-razio arazoak sortzen ditu. Horretaz gain, helmuga turistiko bat izanik ere, gauetik goizera hala izateari utz dakio-ke, jasandako saturazioa dela-eta edo-ta espero gabeko arrazoiengatik, esate baterako, mugikortasuna geldiarazten duen pandemia batengatik. Hortaz, Es-tatu batentzat apustu arriskutsua da haren ekonomia turismora bideratzea.

Baina, kasu gehienetan, Estatuiek ez dute hautatzen turismoan espezia-lizatzea; aitzitik, nazioarteko lanaren banaketa eta garapen geografiko ez-berdinak dira nazio-ekonomia jakin bat turismoan murgiltzea eragiten du-tenak. Hori da Europa hegoaldeko edo Mediterraneoko Estatuaren kasua desin-dustrializatu zirenetik.

Bi estatu paradigmatico daude Eu-ropako turistifikazioaren aldeko apus-tuaren eredu direnak: Grezia eta Espai-nia. Bi kasuak antzekoak dira, Grezia Espainiak izandako industrializazio mailara iritsi ez bazen ere, biak baitira Mediterraneoko herrialdeak, Olinpiar Jokoak ospatzeagatik pertsona-fluxuen eta kapital turistikoaren erakuslehoan ezarriak.

Greziako kasuaren datuak paradig-matikoak dira. COVID-19aren pande-mia aurretik, Greziak jada ia 35 milioi bisitari jasotzen zituen urtean, nahiz eta bere biztanleria 11 milioi baino apur bat handiagoa izan. Ikus-puntu historikotik begiratuz, zifrek euren kabuz hitz egiten dute: 1998an 6,2 milioi bisitari joan ziren Greziara, eta, 2010an, 15 milioi. Bestela esanda, 20 urteren buruan, Greziak ia sei aldiz bisitari gehiago jaso ditu ^[4].

Greziak dena jokatu zuen XX. men-de hasieran bere ontzi-industria man-tenitzearen alde, herrialdeko lehen in-dustria. Bestalde, finantza eta turismo kapitalak erakartzen saiatu zen, eurora sartu zela eta 2004ko Olinpiar Jokoak antolatu zituela baliatuz. Hala eta guz-tiz ere, Greziako finantza eta hazkun-de ekonomiko ereduak behea jo zuen 2010an, kanpo zorrean eta berfinan-tzazio etengabearen oinarritutako ere-dua sostengaezina baitzen. Harrez-kerok, Grezia are gehiago murgildu da turismoan, sektore horretako langileen kalterako, Mendebaldeko herrialde ba-tean jasa den lan-indarraren debalua-zio handiena bizi izan baitu Greziak.

2010az geroztik, turismoari loturiko enplegu kopurua hamar lanpostu be-rritik zortzi izatera igaro ziren herrial-de heleniarrean; zehazki, bertako lan indarraren ia % 20 enplegatzer. Turis-moak Greziako ekonomian duen pisua % 25 ingurukoa da, eta, beraz, Europar Batasunaren baitako menpekotasun turistiko handiena berak dauka. Gre-ziako Lantza antolakunde sindikalaren arabera, sektore horretako soldatapeko langileen urteko soldatak 2012an 5.300 eurokoak izatetik, 2017an 3.000 euro-koak izatera igaro ziren, euroaren kris-ian atzemandako soldata-debaluazio handienetariko bat ^[5].

2015ean, *Proto Thema* egunkariak, *Mykonos*eko *faivelak* lerroburupean, ar-gitara atera zituen Greziako uharte tu-ristikoetako langileek jasaten dituzten baldintza gizagabeak. Establezimien-duetako zerbitzariak udaro kontainer prefabrikatueta bizi behar izaten dute, inguruarekin kamuflatzeko margo-turik daudenak, zortzi lankiderek in-batera pilaturik eta aire giroturik ga-be. Antzeko fenomeno gertatzen ari da Ibizan: ostalaritzako langileak kon-tainer prefabrikatueta bizi dira udan, ezin baitute bizitegi-alokairu bat or-daindu goi-denboraldian duten kostu altuagatik.

Bere aldetik, Espainiaren kasua ere argigarria da turismoak lan debalua-tuarekin duen harremana ulertzeko. 2022an Europako lehen opor-helmuga izan zen Espainiako Estatua. Are gehiago, urtean sortzen dituen lanpostu gehienak zerbitzuen sektoreari lotuta daude, zeinak mendekotasun handia baitu turismoarekiko. 2010-2020 arteko hamarkadan, urteko kontratu berrien ia % 13 zerbitzari lanetarako zen, aurreko hamarkadako bikoitza. Kontratu horien ia erdia sasoikakoa eta hilabete baino gutxiagokoa zen, eta soldata Espainiako batez besteko soldata baino % 42 baxuagoa zen.

«Espainia marka» turistikoa ezaguna da nazioartean jaiengatik eta eguzkiagatik eta, batez ere, merkea izateagatik. Baina, kostu baxuko erakusleihu turistikoa hori sektoreko beharginen erabateko debaluzioan oinarritzen da. Munduko Ekonomia Foroak, 2019ko *The Travel and Tourism Competitiveness Report* txostenean, berriz ere Espainiako Estatua jarri zuen lehen postuan lehiakortasun turistikoa zegokionez, Frantziaren, Alemaniaren, Japoniaren, Erresuma Batuen, Estatu Batuen, Australiaren, Italiaren, Kanadaren eta Suitzaren aurretik. Ikerketaren arabera, Espainiako ereduaren arrakasta eskaintza kulturean eta naturalean, azpiegitura turistikoa, aireko konektagarritasunean eta gobernuaren zein administrazioen babesean datza. Baina, osagai sekretua aipatzea ahazten zaio: eskulan eta lurzoru urbanizagarri merkea; munduko masa eta enpresa turistikozako iman bat.

Espainiako alderdi politiko nagusiak ohartu dira estraktibismoan eta prekarietatean oinarritzen den sektore batek sortzen dituen arazoez. Hori dela eta, azken urteetan kalitatezko turismoa erakartzeaz dihardute, hau da, eufemismo bidez adierazten dute erosteko ahalmen handiagoa duten bisitariak erakarri nahi dituztela. Baina, Espainiako turismoaren berezitasuna bere prezio baxuan eta festa eskaintzan datza eta «desfase» eskaintza hori gabe, erakargarritasun turistikoa zati handi bat desagertzen da. Bitartean, Espainiako Estatuko langileen ia % 25ak, 4,6 milioi inguruk, ezin dio aurre egin urtean astebetez oporrak hartzeko gastuari. Eguzkia eta hondartza dituen Espainiaren beste aldea da.

Azken urteetan kalitatezko turismoa erakartzeaz dihardute, hau da, eufemismo bidez adierazten dute erosteko ahalmen handiagoa duten bisitariak erakarri nahi dituztela

TURISMOAREN HIRI-MAILAKO ONDORIOAK

Maila lokalago batean, turismoak eragiten duen arazo nagusia hirieta-ko erdiguneen gentrifikazioa da. Hiriaren erdigunea saltoki turistikoak erakartzen dituen *museo* handi bat bihurtzean, etxebizitzaren batez besteko prezioa bisitari kopuruaren hazkunderarekin batera igotzen baita. Egoera horretan, eragin berezia du pisu turistikoaren fenomenoak eta horiek kudeatzen dituen enpresa liderrak: Airbnb.

San Frantziskon sortutako enpresa horren hasierako helburua pisu edo gela bat eskaintzen zuten eta ostatu bilatzen zuten erabiltzaileen arteko kontaktua erraztea zen. Baina, hasierako arrazoi hori berehala desagertu zen. Errentagarritasunerako aukera erraza ikusirik, jabeek diru-sarrera gehigarriak lortzeko formula ikusi zuten eta bigarren plano batean geratu ziren horrek ekar zitzakeen ondorioak, baita haien inguruneak ere. Parisko etxebizitza alorreko alkateorde izan zen Ian Brossatek eginiko ikerketa baten arabera, etxebizitza bat epe motzeko alokairu turistikora bideratzeak epe luzeko alokairu tradizionalera bideratzeak baino 3,5 aldiz etekin handiagoak dakartza.

Airbnb fenomenoaren globalizatu egin da eta eragin berezia du jabeedunen gizarteetan, non familia askok etxebizitza baliatzen duten diru-sarrerak lortzeko ondasun nagusietako bat bezala. Gaur egun, Euskal Autonomia Erkidegoko hiru probintzietan 6.708 etxebizitza eskaintzen dira Airbnb atarian. Baina, lurralde horretako hiri turistiko nagusia, Donostian, daude horietako 1.659. Aldi berean, Eusko Jaurlaritzaren Alokairu-merkatuaren Estatistikaren datuen arabera, Donostiako hileko alokairuaren batez besteko prezioa ia 950 eurokoa izan zen 2022an, EAeko alokairuaren batez besteko prezioa baino % 18 altuagoa ^[6].

Dena den, Donostia ez da gentrifikazio prozesu hori jasaten ari den hiri bakarra. Esate baterako, 2023ko lehen hiruhilekoa aurreko urtekoarekin alderatuz gero, Bilbon % 45 gehiago dira etxebizitza turistikoak, Espainiako igoyerarik handiena Ibizaren atzetik (% 47ko igoyerarekin). Nolanahi ere, Donostia nabarmentzen da oraindik ere pisu turistiko bakoitzeko eguneko errentagarritasun handiena duen hiri bezala, eguneko batez beste 212 euro lortu baitaitezke mota horretako pisu bat alokairuan jartzeagatik ^[7].

Ukaezina da erabilera turistikoko etxeen alokairuen errentagarritasuna bizitoki-alokairuena baino askoz ere handiagoa dela, nahiz eta urte guztian zehar beteta ez egon. Hori dela eta, jabe txikiez gain, putre-funts eta enpresa ugari etxebizitza bloke osoak ari dira erosten helburu turistikotarako. Enpresa horien artean Staykeepers nabarmentzen da eta dagoeneko 250 pisu baino gehiago ditu Donostia eta Bilbo artean bakarrik. Enpresa horrek % 20 eta % 80 arteko etekin handiagoak hitzematzen dizkie beren zerbitzuak higiezinak epe motzeko alokairura bideratzeko erabili nahi dituzten jabeei.

Horrek guztiak fenomeno bitxi bat eragiten du; izan ere, hiri turistikoa handiak jada ez dira biztanleria egonkorra lortzen ari, hura kanporatzen baizik. Kasurik muturrekonen artean, Venezia da *museo hirien* adibide paradigmatikoa, non bertako auzo-bizitza jada ez den existitzen. Egun, Veneziaak 50.000 bat biztanle ditu, XVIII. mendean zituen biztanleen herena. Hala, hiri italiarrak 120.000 biztanle galdu ditu aurreko mendeko 50eko hamarkada hasieratik.

Bartzelona ere joera bera jasaten ari da. Hiriburuko auzo turistikoenan, Auzo Gotikoan, populazioa gero eta baxuagoa da, bigarren egoitzen eta Airbnben inbasioaren ondorioz: 2007an, auzo horretan 27.946 biztanle zeuden; 15 urte beranduago, aldiz, 2.478 biztanle daude errolatuta.

Donostia, euskal hiriburu turistikoa, joera horietatik urrun dago oraindik, baina horiek errepikatzen hasia da. Hain zuzen ere, Donostian jaiotako gazte langile ugari hiria uzten ari dira, ezin baitute bertan etxebizitza bat ordaindu. Gipuzkoako Aldundiaren ikerketa baten arabera, gutxienez 3.375 gazte (18 eta 34 urte artekoak) joan dira Donostiatik ondoan dauden Buruntzaldeko eta Oarsoaldeko herrietara bizitzera 2010 eta 2020 artean ^[8].

ONDORIOAK

Turismoa, kultura eta jende berria ezagutzeko gogo bezala ezaugarrituta, ez da txarra bere horretan. Arazoa harreran sozial kapitalistapean hartzen duen forman dago. Hala, turismoa pertsonentzat eta ekosistementzat industria predatzaile bilakatu da. Izan ere, turismo fluxu orok masifikatzen dituen lekuetako naturan eta ekosistemetan eragina du.

Bidaiatzea eta ezagutzea giza aberastasun kulturalaren parte da eta, beraz, modu demokratiko eta arrazional batean kudeatu behar litzateke, eta gizartearen gehiengoari ondasun horretara sarbidea eman. Gaur egun, ordea, turismoaren arazoari aterabidea emateko hura gizarteko kapa dirudunenen eskuetara mugatzen da, hau da, klase ertain-altuen eskuetara. Modu horretan, langile klasearen zati handi bat oporren fenomenotik kanpo geratzen da, eta industria horretan langileak modu prekarioan enplegatzen jarraituko dira.

Gainera, joera honek lurralde askotako bereizgarri kulturalak akabatze-ko arriskua du. Hiri edo eskualde bat gehiegi masifikatzen denean, bertako jendea eta kultura galtzen baititu azkenean, Venezian gertatu den erara. Horrek, azken buruan, hiri edo eskualde hori merkatu turistikotik botako du. Horrenbestez, industria turistikoa erloju-bonba bat bailitzan jarduten du aberastasuna metatzeko baliatzen dituen lurraldeetan.

Labur esanda, lurralde bat egungo kudeaketa turistikoko ereduaren baitan masifikatzen denean, bere burua harrapakatu eta ondoren merkatu turistikotik botatzeko baldintzak ezartzen ditu. Hiri edo eskualde bat ezin du betirako turistikotik izaten jarraitu, industria turistikotik kapitalistaren joera urte batzuk lehenago turistikotik bilakatu zuten bereizgarritasunak agortu eta homogeneizatzean. ●

***Bidaiatzea eta ezagutzea
giza aberastasun
kulturalaren parte
da eta, beraz, modu
demokratiko eta arrazional
batean kudeatu behar
litzateke, eta gizartearen
gehiengoari ondasun
horretara sarbidea eman***

OHARRAK

[1] Analisi-erreportaje honetan eskainitako datu estatistiko gehienak COVID-19aren pandemia lehertu aurreko azken urteei dagozkie, pandemiarekin batera mugikortasun turistikoa hein handi batean gelditu egin baitzen. Indarberritze prozesuan badago ere, fenomeno honen joerak ulertzeko fidagarriagoak dira pandemia aurreko datuak. Bertan aipatutako ikerketa 2020. urteko «Travel and Tourism. Global Economic Impacts and Trends» da, World Travel & Tourism Council (WTTC) erakundeak argitaratua.

[2] Europaren pisu-industrialaren galeraren joera hau erakunde horren urteroko informe guztietan ikusten da. Bertan, eskuragarri dagoen azkena kontsultatu dugu: «Informe sobre el desarrollo industrial. El futuro de la industrialización en un mundo post-pandémico», IGNBE, 2022.

[3] *Disneyfikazio* terminoa hainbat kritiko kulturelek erabili dute Michael Sorkin arkitekto eta idazle estatubatuarrek Estatu Batuetako XX. mende amaierako hiri berrien eraikuntza- eta hirigintza-planei hala deitu ostean.

[4] Datuak Turismoaren Mundu Erakundearen (TME) datu basean eskuragarri.

[5] Langile turistiko greziarren baldintza orokorren inguruko ikerketa bat Orestis Papadopoulos eta Dave Lyddon (2020) ekonomialarien artikuluan irakur daiteke: «Deregulation and institutional conversion in the Greek hotel industry: an employment relations model in transition», *Industrial Relations Journal*, 51 (1-2), 92-109 or.

[6] Txostenaren izen zehatza «Etxebizitza libre kolektiboen ohiko alokairu-kontratuen azterketa estatistikoa. (merkatuko prezioan)» da, Eusko Jaurlaritzako Lurralde Plangintza, Etxebizitza eta Garraio Sailak 2022ko edizioan argitaratua.

[7] Euskal Herriko higiezinaren koiunturaren inguruko analisi handiagoa aurtengo ekainean ELA sindikatuko Manu Robles-Arangiz fundazioak argitaratu duen azterketan irakur daiteke: «Etxebizitza Hego Euskal Herrian: eskubide bat merkatuaren menpe».

[8] Ikerketaren izena «Bizilekuari lotutako gazteen mugikortasuna Gipuzkoan (2010-2020)» da, 2022 urtearen bukaera aldera Gipuzkoako Foru Aldundiko Kultura, Kooperazio, Gazteria eta Kirol Sailak argitaratua.

BIBLIOGRAFIA

Bravo, Pedro (2018): *Exceso de equipaje. Por qué el turismo es un gran invento hasta que deja de serlo*, Madril, Debate.

Brossat, Ian (2018): *Airbnb: la ciudad uberizada*, Iruñea, Katakarak Liburuak.

Cañada, Ernest y Murray, Ivan (2019): *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo*, Bartzelona, Icaria Editorial.

Carmona, Pablo (2022): *La democracia de propietarios. Fondos de inversión, rentismo popular y la lucha por la vivienda*, Madril, Traficantes de Sueños.

Dioni, Jorge (2023): *El malestar de las ciudades*, Bartzelona, Arpa.

Dutorme, Bernard (2019): *La dominación turística: turismo insostenible*, Madril, Editorial Popular.

Harvey, David (2013): *Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana*, Madril, Akal.

HISTORIA
ERREPORTAJEA

**Etorkizunik
gabeko hiria:
tough city
posmodernoa**

Julen Cambra

**Bilboko Postal
zaharren irudiak**

Gehry arkitektoak,
geroago Guggenheim
museoa diseinatu
zuenak, *Tough city* izendatu
zuen Bilbo. Hiri gogorra, latza
eta kutsatua zen Bizkaiko
hiriburua 80ko hamarkadan.
Eskorbutoren hitzetan:

*Mirarás al cielo y verás
una gran nube sucia.
No lo pienses, no lo dudes.
Altos hornos de nuestra ciudad.
Mirarás las fachadas
Llenas de mierda, llenas de mierda.
Desde Santurce a Bilbao,
vengo por toda la orilla.
Somos ratas en Vizcaya,
somos ratas contaminadas.*

Hiriaren egoera lazgarria zen 80ko hamarkadan. Industrializazioak Bilboaldea eraldatu zuen, loraldi ekonomiko horretan ontziolak, portuak, hamaika lantegi eta meatze zabal eraiki baitziren. Hala ere, hazkundeak aztarna grisa, iluna eta kutsatua utzi zuen. Ondorengo urteetan Bilboaldeak eta, Bilbok, zehazki, eraldaketa urbanistiko ikaragarria jasan zuen. Eraldaketa horren abiapuntu dugu 1973ko petrolioaren krisia, Bilboaldea gogor kolpatu baitzuen.

ETORKIZUNIK GABEKO HIRIA

Bigarren Mundu Gerraren ondoren, Mendebaldeko herrialdeetan hazkunde dinamika bat izan zen, baina gerrek, krisi modura ulertuta, galga izugarria dute emaitza, kapitalaren indar suntsitzaileen garapena dela-eta. Hala, gerraosteko berreskuratzeko ekonomia sustatzeko zailtasun handiak izan ziren. Horrek, gerra garaian, Estatuaren zein ekonomiaren integraztearekin batera, Estatuak ekonomian esku hartzearen beharra «ekarri zuen berekin». Baina Estatuaren esku-hartzeaz harago, ondorengo bi hamarkadetan zehar «lortutako mozkin handiei esker, posible izan zen neurririk gabeko ekoizpena garatzea eta [...] kapitalismoa [Mendebaldean] "kontsumo gizarte" gisara agertzea»^[1]. Bigarren Mundu Gerraren ondorengo hazkunde ekonomikoaren zikloa etekin-tasa gorakorrak, Estatuaren gastuaren handitzeak eta kredituaren jaulkitzearen hazkunderak, ezaugarritu zuten, besteak beste.

Kapitalismoaren urrezko aroa izan zen hori, politika ekonomiko keynes-tarren zioak apurtu ziren arte. Izan ere, urteetako Estatuaren gastu publikoaren bidez, ekonomialariek langabezia-tasa eta inflazioa kontrolatzea proposatzen zuten, hots, langabe kopurua zein prezioen igoera orekatu zitekeela defendatzen zuten. Izan ere, A. W. Phillips ekonomialariaren arabera, prezioek eta soldatek gora egiten dutenean, langabeziak behera egiten du, eta, aldiz, soldata eta prezio behera egiten dutenean, langabezia handitzen da. Beraz, haren ustez, Estatuaren interbentzioaren bitartez, eta «goraldi ekonomikoa» oztopatzen ez zuen bitartean, inflazioa txikituz edo handituz bi elementuen arteko oreka mantentzeko.

1973. urteko krisiak demostratu zuenez, soldataren, prezioen igoeraren eta langabeziaren arteko harremanaren teoria horiek inflazioaren «bentakofuntzioa faltsutu» ez ezik, ez zuten errealitatearekin bat egiten: petrolioaren prezioaren gorakadak inflazioa bultzatu zuen, eta, halaber, langabezia-tasak gora egin zuen. Testuinguru horretan, langabezia-tasa txikitzeko politika inflazionistak ezartzeak egoera okertu besterik ez zuen egin, eta, beraz, inflazioaren bidezko neurri interbentzionistak alferrikakoak ziren. *Estanflazioa* izena eman zitzaion egoera horri, hau da, «gainbalioaren ekoizpena zailtzen duten baldintzen testuinguruan, etekina areagotzea bultzatzeko» saiakerari^[2], eta, hori gertatuz gero, geldialdi ekonomikoa ezin da inflazioaren igoeraren bitartez geldiarazi. Garai hartan, egiturazkoa zen krisia; beraz, teoria keynestarretatik eratorritako politika interbentzionistek huts egin zuten. Gainera, neurri horiek sistema ekonomikoaren kontraesanen menpe daudela demostratu zen; hortaz, ez zuten krisi ekonomikoa ekiditeko gaitasunik. Kontrara, atzeraldi ekonomikoa gibelerratu besterik ez zuten egin.

**Teoria
keynestarretatik
eratorritako
politika
interbentzionistek
huts egin zuten.
Gainera, neurri
horiek sistema
ekonomikoaren
kontraesanen
menpe daudela
demostratu zen;
hortaz, ez zuten
krisi ekonomikoa
ekiditeko
gaitasunik.
Kontrara, atzeraldi
ekonomikoa
gibeleratu besterik
ez zuten egin**

HISTORIA

1973ko petrolioaren krisia Bilboaldera iritsi zen, eta gogor kolpatu zuen. Hazkunde ekonomiko handia izan zuen hiriak 50eko eta 60ko hamarkadetan zehar, eta enpresen etekin-tasek gora egin zuten nabarmen 1960. urtetik 1973. urtera arte^[3]. Baina petrolioaren prezioaren igoerak ondorio lazarriak izan zituen Bizkaiko hiriburuaren industrian, eta, nazioarteko ekonomian bezala, egiturazkoa zen krisia. Izan ere, petrolioaren prezio igoera bortitzak inbertsioen etekin-tartea txikitu zuen, eta etekinen galerari aurre egiteko prezioen igoera bultzatu zuten enpresak. Horrek elkarri lotutako ondorioak^[4] ekarri zituen, laburki aipatzearen: etekin-tasek behera egiten zuten zuzenean, enpresak inbertsioak txikitu zituzten eta industriak behera egin zuten, eta, ondorioz, garraio-enpresek jarduna murriztu zuten, merkantzia eta ondasunen mugimendua txikitu zela-eta. Hala, soldata errealek behera egin zuten, eta horrek, eskaria txikitu zuenez, kontsumo produktuen industriaren galera bultzatu zuen.

Bilbo industrialaren gainbeheraren hasiera izan zen krisia. Nerbioiaren ibaiertzean industriagune zabalak eraiki ziren, eta, Bilboko Abandoibarratik Ezkerraldera zein Erandiora zabaldu zen. Hektarea zabalak okupatzen zituzten fabrikek ehun urbanoa moldatu eta bihurtu zuten: gune industrial zabalak eraikita, burgesiak bere neurrirako espazioa sortu zuten. Industriagune horiek ontziolak, siderurgia-fabrikek eta kimikoen lantegiek osatzen zituzten eta, beraz, esan daiteke hiriaren ekoizpena oso espezializatua zegoela. Hego Euskal Herriko industriari erreparatuta, burdingintza eta kimikaren sektoreak ziren nagusi -1969an Bizkaiko ekoizpenaren % 59 metalezko produktuak ziren eta % 13, aldiz, kimikoak^[5]-. Dibertsifikazio maila txikikoa zen ekoizpena, eta, horren ondorioz, Bilboren antzeko hiriek -Hanburgo, Glasgow edota Rotterdam- kalte nabarmenak izan zituzten, bai petrolioaren prezioaren gorakadarekiko, bai eta kanpo lehiarekiko ere.

Nazioartean lan-zatiketa berria ezartzen ari zen, non herrialde garatuek puntako teknologian edota makina-erremintan oinarritutako industria bultzatu zuten. Alta, Bilboaldeak lan-banaketa berriari egokitzeko zailtasun handiak izan zituen

Hala, krisiak jo eta 1974. urtetik aurrera, etekin-tasak 1985 urtera arte etengabe behera egin zuen. Epe horretan zehar eskaria txikitu egin zen, eta, hori ez ezik, lehiakortasuna gogortu zen, Estatuko ekonomia nazioartera ireki baitzen Frankismoaren amaieran. Gainera, 70eko hamarkadan lehia zabaldu ez ezen herrialde garatuetan «aldaketa teknologikoen azeleratu» zen bitartean^[6], teknologia nahiko estandarizatuan oinarritzen zen Bizkaiko ekonomia, eta krisi egoeran inbertsioa zein berrikuntzak sustatzeko zailtasunak zirela-eta -etekin-tasa baxuak zirela medio-, ez zuen ekoizpen jarduera berriak sortzeko gaitasunik izan. Bien bitartean, nazioartean lan-zatiketa berria ezartzen ari zen, non herrialde garatuek puntako teknologian edota makina-erremintan oinarritutako industria bultzatu zuten. Alta, Bilboaldeak lan-banaketa berriari egokitzeko zailtasun handiak izan zituen: batetik, ezin ziolako Ekialdeko lehiari aurre egin eta, bestetik, industria birmoldatzeko saiakerak, inbertsio faltekin zein etekin-tasa beherakorrek ito zutelako.

Ildo honetan, 1977. urtean Moncloako akordioek Bilboaldeko ekonomian eta haren norabidean izan zuten eragina azpimarratzea beharrezkoa da, bai eta lan-merkatuko araudian izan zutena ere. Akordioen epe motzeko helburu ekonomiko nagusia inflazioari aurre egitea eta etekin-tasa igotzea zen, soldata errearen jaitsiera bultzatuta. Gainera, akordio horiek Espainiako Estatu ireki nahi zuten, Frankismo garaiko itxiera internazionalari amaiera emateko, eta, bestalde, aipatutako nazioarteko lan-zatiketa berriari egokitzeko. Hori ez ezik, garai horretan Espainiako ekonomian turismoak ekonomiaren zati handia hartu zuen, aipatutako Europako lan-zatiketa horri erantzunez. Are gehiago, lan-merkatuaren baldintzak aldatu ziren: kaleratzeak merketu ziren, aldi baterako kontratuak ahalbidetu ziren... Hitz gutxitan, laneskuaeren kostua txikitu zen. 1982tik aurrera, industria birmoldatzeko politikak ere bultzatu ziren, eta horiek, adibidez, Euskalduna ontziolen langileei aplikatu zitzaizkien: kalte-ordainak, aurretiko erretiroak, langile kantitatea txikitzea, kaleratzeak, besteak beste.

Testuinguru horretan, hurrengo urteetan, borroka sindikal entzutetsuak piztu ziren; horien artean, Euskaldunaren, Altos Hornos de Vizcayaren edota Explosivos Río Tinto fabriken itxieren aurkako protestak. Mobilizazio hauek ez ezik, 70eko hamarkadan beste hamaika greba eta protesta egin ziren: 1977ko azaroaren 5ean 8 sindikatuk manifestazioa egin zuten langabeziaren aurka, baita Moncloako akordioen kontra ere, greba orokorra egin zuten Bizkaiko langileek Babcock Wilcoxeko langileei babesa emateko, eta 1979ko abenduaren 11an Langileen Estatuaren aurka atera ziren, beste adibide batzuen artean. Krisiak eta erregimenaldaketak bat egin zuten: aldi berean gertatu ziren Bilboalde industrialaren sorrera eta frankismoaren amaiera, eta langileen borrokek kaleak bete zituzten.

Hala eta guztiz ere, langileen borrokek kaleratzei eta fabriken itxierari eutsi bazieten ere, 80ko hamarkadan hainbat industriagune hustu eta zokoratu egin ziren. Desindustrializazio prozesuak aurrera egin ahala, industriak zaharrak hiria grisa, zikina, hondatua eta utzia bilakatu zuen. Fabrikek, meatzeek eta ontziolak hondakinak eta kutsadura besterik ez zuten utzi Nerbioiaren ertzetan, Eskorbutok abestu zuen bezala: hodei zikin batek estaltzen zuen hiria, Ezkerraldeko Bilbora, eta fatxadak «mierdak» estaltzen zituen. Paisaia dekadente eta goibela Santurtziko punkiek bizi zuten errealitatearen isla zen, garaiko gazteen bizitzaren gordintasunaren adierazle. Gazteen langabe kopurua ikaragarria zen 80ko hamarkadan. 20 urte baino gutxiagoko langabezia-tasa % 18,6tik % 71ra igo zen 1976 eta 1982 bitartean eta, aldiz, 20-24 urte artekoa % 6,6tik % 43,7ra iritsi zen Euskal Autonomia Erkidegoan (EAE)^[7]. Hala, Ezkerraldeko gazteen langabezia-tasaren datu zehatzik ez dagoen arren, tasa are handiagoa zela jo daiteke. Industriagune eta portu zabalenak Ezkerraldean zeuden eta langile auzo horietan ekonomiaren dibertsifikazio maila oso baxua zen, hots, industrian aritzen ziren eskualdeko langile gehienak. Beraz, atsekabetasuna zen nagusi gazteen artean. Krisia sakona zen, eta etorkizuna industria-hiriaren zerua baino ilunagoa zen. Sex Pistolsen «no future» leloaren errepikak oihartzun egiten zuen Bilboaldean: «non dago gure zaharrek forjatutako geroa?»^[8].

Bilboaldeko hiri-paisaia industriaguneek menperatzen zuten: 1991ean 158 gune hondatutako 150 hektarea okupatzen zituzten hiriburuan eta beste 300 hektareetan itxiera prozesuan zeuden fabrikak zeuden, gehienak Altos Hornos de Vizcaya enpresa siderurgikoaren parte zirenak. Hori ez ezik, meatzaritza-ustiapenak hiriaren inguru oso zabalak kaltetu zituen -3.500 hektarea, zehazki-. Egoera ez zen gehiegi aldatu hurrengo urteetan, eta 90eko hamarkadaren amaieran Bilboaldeko 330 hektarea erortzeko zorian zeuden lantegiek eta portuek hartzen zuten. Aipatutako horiek EAEn abandonatutako industriaguneen % 72 osatzen zuten. Zehatzago, Ezkerraldearen egoera tamalgarria zen, eskualdearen lurzoru kalifikatu osoaren bi heren portu, meatze eta industriagune nariatuak baitziren^[9].

Langileen borrokek kaleratzei eta fabriken itxierari eutsi bazieten ere, 80ko hamarkadan hainbat industriagune hustu eta zokoratu egin ziren

Proiektuetan oinarritutako urbanismoa da, «asmo global guztiak aldera batera utzi dituen interbentzio partzial eta zatikatuetan oinarritua» eta, beraz, «ikuspegi holistikoen aurkakoa» den joera da, hots, ez du plan global edo guztiz integraturik egiteko asmorik

TOUGH CITY: POSMODERNISMOAREN GUTIZIAK

Hiri hondatu hura *tough city* izen-datu zuen Gehry arkitektoak, eta hark diseinatu zuen Bilboren eraldaketa urbanistikoaren proiekturik garrantzitsuen: Guggenheim museoa. Erakina eraldaketa urbanistikoaren eredu, ikur eta inflexio-puntua izan zen 1997an, irekieraren urtean. Halere, hiriaren berrikuntza-planak lehenago hasi ziren. Instituzioak 80ko hamarkadaren amaieran hasi ziren horiek diseinatzeko, baina, beste hiri desindustrializatuekin alderatuta (Glasgow edo Rotterdam, kasu), oso berandu egin zen. 1988an *Perspectivas 2005* martxan jarri zen, Bilbo metropolitarraren «biziberritze ekonomikoa» bultzatzeko^[10]. Tokiko berpizkunde ekonomikoa sustatzeko espazio metropolitarra biziberritzea behar-beharrezkotzat jotzen zuen proiektuak eta, horretarako, Hiri Antolamenduko Plan Orokorra (HAPO) jarri zen martxan maila instituzionalean, bai eta Metropoli-30 plataforma publiko-pribatua ere. Asoziazioaren kideen artean aurki ditza-kegu instituzio publikoak, Petronor, Iberdrola, EHU edota El Correo. Hori ez ezik, Bilbao Ría 2000 sozietate anonimoak itsasadarraren inguruko urbanizazio berriaz arduratu zen, eta hainbat proiektu martxan jarri zituen: tranbia, Alondegia, Melia Hotela, Abandoibarraren urbanizazio berriak, itsasadarreko zubiak...

HAPO planak hiru funtzio berezituak: ekoizpena, etxebizitza eta «kalitate urbanoa zein hiriaren hiriburutza erregionalaren izaera hobetzea»^[11]. Horretarako, lehenengo urratsa garraioen azpiegitura berritzea izan zen. Horrenbestez, metroa 1989an eraikitzen hasi zen, eta norabide urbanistiko zein arkitektoniko berriaren adibide argia izan zen: proiektu bakanetan oinarritutako urbanismoa da, hiria itxuraldatzeko helburua duena eta sinadura ospetsuen gerizpean eraikitzen dena. Proiektuaren itxura hiperteknologikoa eta futurista, gardena eta guztiz deserrotua etorkizuneko Bilboren aztarna izan zen. Metroarenak ez ezik, Calatravaren aireportu berriaren lanak 1995. urtean hasi ziren, antzeko patroia jarraituta: diseinuak praktikotasuna eta kalitatea baino gehiago itxura lehene-tsi zuen, Valentziako arkitekto horren obra guztiak bezala. Aireportuak «higienismoa, iraunkortasuna, zientzia eta XXI. mendeko teknologiaren»^[12] itxura bilatzen zuen. Halaber, Bilbo-ko portuak desegin eta Ezkerraldera kanporatu ziren, lurzorua libratzea baitzen beste gako garrantzitsuetako bat. Horretarako, 630 milioi euroko inbertsioa egin zuten instituzio publikoek 1989 eta 2005 artean. Osotara 10 hektarea hustu ziren, eta hiria azpiegitura berriez hornitu eta Abandoibarra inguruko eraberritze urbanistikoa ahalbidetzeko baldintzak ezarri ziren milurtekoaren amaieran.

Modu honetan, 80ko hamarkadaren azkenengo urteetako azpiegitura proiektuek 90eko hamarkadatik aurrera Bilbon nagusituko zen joera urbanistikoaren norabidea aditzera eman zuten. Proiektuetan oinarritutako urbanismoa da, «asmo global guztiak aldera batera utzi dituen interbentzio partzial eta zatikatueta oinarritua»^[13] eta, beraz, «ikuspegi holistikoen aurkakoa» den joera da, hots, ez du plan global edo guztiz integraturik egiteko asmorik^[14].

Urbanismo berri honen proiektu nagusia Guggenheim museoa izan zen, hiriaren nazioarteko ikurra. Bilbo «mapan kokatu» zuen museoaren proiektua Eusko Jaurlaritzak bultzatu zuen 1991an, Guggenheim Fundazioarekin eta Bizkaiko Diputazioarekin batera. Hiriaren eraldaketaren marka ezarri eta turismoa erakartzeko gai zen makro-proiektuaren bila ari zen Jaurlaritzak. Hala, Thomans Krens fundazioaren zuzendariak museo berri bat osorik finantzatzeko prest zeuden instituzioak topatu zituen. 144 milioi euroko inbertsioa egin eta 1993an hasi ziren lanak; azkenik 1997an zabaldu zen Gehry arkitektoaren museoa. Titaniozko erraldoia arkitektura *blob* eta biomorfikoaren printzipioak jarraitzen ditu: arkitektura mota horren ezaugarri nagusi dira, oro har, forma organikoak, zirkulu eta kurbak, lore itxurak -bista zenitaletik arrosa itxura du museoak-, mosaikoak, metal zein kristalaren erabilera eta, oro har, naturaren imitazioa.

Esan bezala, Guggenheim museoak printzipio horiei jarraitzen die, nahiz eta naturaren edota forma organikoaren imitazioa Gehryren ustezko asmoetatik oso urrun dagoen. Aitzitik, arkitektoaren arabera, museoaren kurbek eta materialek ontziolen eta fabriken forma imitatu nahi dute. Titanioak eta kareharriak Bilboren *tough city* itxura har zezan bilatzen zuten, hiriaren gogortasunaren, itsuskeriaren eta desindustrializazioaren ondorioen isla izatea, alegia. Hain zuzen, arkitektura posmodernoaren praxiaren bereizgarritasuna da hau: Gehryren arkitekturak natura imitatzen du Los Angeleseko Walt Disney Concert Hallean; Bilbon, aldiz, desindustrializazioaren ondorioen itxura hartzen omen du, nahiz eta bi eraiki-nak ia bereizezinak diren. Egia esateko, hiriaren errealtaterekiko eta historia-rekiko loturak obra sortu ondoren egin ziren, eta arkitektura-estilo hiperteknologikoa eta deserrotua lekuko arkitektura modernizatzaile gisara saldu zuten inolako lotsarik gabe.

Edonola ere, arkitektura dekonstruktibistaren adierazle nagusienetako bat da Guggenheim museoa. Arrazionalitatearekiko eta simetriarekiko aurkakotasuna ezaugarri nagusitzat dituen estilo honek 1980ko hamarkadan hartu zuen indarra. Baina forma eta estiloaz harago, arkitektura posmodernistaren korrante nagusietako bat garatu zuten Gehry, Zaha Hadid edota Eisenman arkitektoek 1988tik aurrera^[15]. Gizarte postindustrialaren eta historiaren amaieraren teorien «proiektzio espaziala»^[16] egin zuten arkitekto horiek. Helburu urbanistikoko moderno zein funtzionalistekin guztiz apurtu zuten: arkitektura funtzionalista arrazionala, eraginkorra, ornamenturik eta luxurik gabekoa da, eta bizitzaren antolatzailea izaten saiatzen da. Arkitekto modernistak «erreformatzaile sozialtzat» zuen bere burua, garapenaren abangoardiatzat, alegia. Aitzitik, Venturi arkitektoak –arkitektura posmodernistaren hasierako sustatzaileak, 1972an *Las Vegasetik ikasiz* (*Learning From Las Vegas*) liburuaren autorea da– ideia hura errefusatu eta «aktibitate artistiko den neurrian, arkitekturaren eginbeharra ikusten den hori irudikatzea da, ez hura eraldatzen tematzea». Izan ere, arkitektura lengoia artistikoa da Venturirentzat, eta, gainera, artearen esfera prozesu sozialetatik at ulertzen du. Beste modu batera esanda, helbururik gabeko artearen alde egiten zuen, artea egite hutsagatik egitearen aldekoa zen.

**Errealitatearen
isla izatea du xede
estilo horrek
[dekonstruktibismoak],
ez metafora kritiko
bezala, baizik eta
dagoenaren imitazio
hutsal modura**

Bilboko Nerbioiaren ibaiertza parke tematiko bihurtzen bitartean –ontziola, zubi, Karola garabi eta guzti–, hiriaren mirarizko eraldaketa ez zen langile klasearen auzo industrialetara hasieran hedatu

Dekonstruktibismoak, beraz, proiektu modernoa alboratu eta modernitatearen ziurtasunak eta identitateak desegitea zuen helburu. Horretarako, kontzeptu unibertsalei eta pentsamendu arrazionalari uko egiten zien, kapitalismo zatikatzaile eta polarizatzailearen eta erreferenterik gabeko garaia isla baitziren. Ondorioz, arkitektura dekonstruktibistak fragmentazioa eta koherentzia eza islatzea zuen helburu, Mendebaldeko pentsamenduaren kategoria eta egiak deseginak ziren eta. Bestela esanda, errealitatearen isla izatea du xede estilo horrek, ez metafora kritiko bezala, baizik eta dagoenaren imitazio hutsal modura.

Kapitalismoaren garaipenaren eta historiaren amaieraren teoriaren garaian, posmodernismoak errealitatea eraldatzeko proiektuak hondoratzen zituen. Arkitekturak, horrela, ez zuen bera «inguratzen zuena»^[17] eztabaidatu behar, hots, errealitate soziala ez zen bere ardura. Eta, arkitekturaren forma artistikoa garatzea helburu bakarra zenez, «arkitektura helburu komertzialetara bideratzea zen aukerarik onena. Kontsumoak –eta ez ekoizpenak– hiriaren formaren adierazpenaren erdigunea izan behar zuen». Modu horretan, aipatutako arkitekto dekonstruktibisten obrak monumentalak, bereziak eta, maiz, kulturarako zein kontsumorako eraikitako espazioak izan ohi dira. Baina dekonstruktibisten espazioen erabilgarritasuna edo edertasuna baino gehiago, politikari, instituzio, arkitekto zein urbanistentzat irudia da azpimarragarria, eraikinek txertatzen duten marka, alegia. Hiria «mapan kokatzeko» gaitasuna da balioesten dena, hau da, turismoa erakartzeko eta espekulaziorako aukerak irekitzeko gaitasuna. Eisenmanek berak onartu izan duen bezala, arkitekto dekonstruktibistek «gainazal apaingarri bihurtu dute arkitektura», eta estilo horrek «publiko pasibo batek kontsumitzeko errazak diren irudiak gero eta ohikoagoak diren neurrian, orduan eta garrantzi handiagoa hartzen du».

Baina arkitektura dekonstruktibistaren aplikazioak ez luke arkitekto estatubatuarra harritu behar. Nazioarteko lan banaketa berriari egokitzeaz gain, desindustrializazioari ere aurre egin behar zioten hiriek jo zuten arkitekto horiengana, eta, oro har, hiriaren itxuraldatzea zuten helburu nagusi. Bilboko eraldaketa urbanistikoa ez da salbuespena eta inflexio puntu izan ziren Guggenheim museoaren zein metro sarearen eraikuntza. Hurrengo urteetan hainbat izan ziren eraldatu eta berreraiki ziren gunek, betiere sinadura famatuak sostengaturik: Norman Foster-en metroa eta Arte Ederren Museoa, Frank Gehryren Guggenheim museoa, Calatravaren aireportua eta zubi zuria, Zaha Hadiden Deustuibarra berria –irla bilakatu dute–,...

Bilboko Nerbioiaren ibaiertza parke tematiko bihurtzen zen bitartean –ontziola, zubi, Karola garabi eta guzti–, hiriaren *mirarizko* eraldaketa ez zen langile klasearen auzo industrialetara hasieran hedatu. Orokorrean, 90eko hamarkadan askotariko makroproiektuak eraiki baziren ere, horiek eredu zatikatua ezaugarri zuten –80ko hamarkadako joera urbanistikoei jarraituz–, baina polarizatzaileak ere baziren: beste balio bat emateko prozesua burutu zitekeen leketan –Abandoibarra, kasu– inbertsioa izugarria izan zen, baina erdigunean ez zeuden auzoak –Otxarkoaga, Saninazio, Errekalde...– edota Ezkerraldeak ez zuten urte horietan aldaketa esanguratsurik izan. Hitz gutxitan, hiriaren polarizazioa handitu zen; izan ere, krisiak Ezkerraldeko auzo industrialak hiriburua baino gogorrago kolpatu bazituen ere, bigarrenak jaso zuen inbertsio handiena. *Mirariaren* distira krisiaren ekaitz ilunak estaltzen zuen langile auzoetan. ●

ERREPORTAJEA

BIBLIOGRAFIA

[1,2] Mattick, Paul (2012).
Crisis & Teoría de la crisis.

[3,4,5,6] Arizkun, Alejandro;
Franco, Helena eta Etxebarria,
Goio (2002). *Euskal herriko
ekonomia eraldaketa
sozioekonomikoa europako
batasuneko integrazio-prozesuan.*

[7] Expansión (2023).
datosmacro.com

[8] Eskorbuto (1986).
Cerebros Destruídos.

[9,10,11,13] Rodriguez, Arantxa
(2002). *Reinventar la ciudad:
milagros y espejismos de la
revitalización urbana en Bilbao.*

[12] Larrea, Andeka eta Gamarra,
Garikoitz (2008). *Bilbao y su doble.*

[14] Terán, Fernando (1996).
Evolución del Planteamiento
Urbanístico (1846-1996).

[15] Arkitektura
dekonstruktivistaren esposizioa
New Yorkeko Arte Modernoaren
museoan egin zen, 1988an.
Estiloaren gauzatzearen
hastapena izan zen.

[16,17] Agulles, Juanma (2014).
*La tentación del vacío. Ciudad
y arquitectura posmoderna.*

Argitalpena
2023KO UZTAILA
EUSKAL HERRIA

Koordinazioa,
erredakzioa
eta diseinua
**GEDAR LANGILE
KAZETA**

Web
GEDAR.EUS

Sare sozialak
TWITTER ETA
INSTAGRAM
@ARTEKA_GEDAR

Kontaktua
**HARREMANAK@
GEDAR.EUS**

Harpidetza
**GEDAR.EUS/
HARPIDETZA**

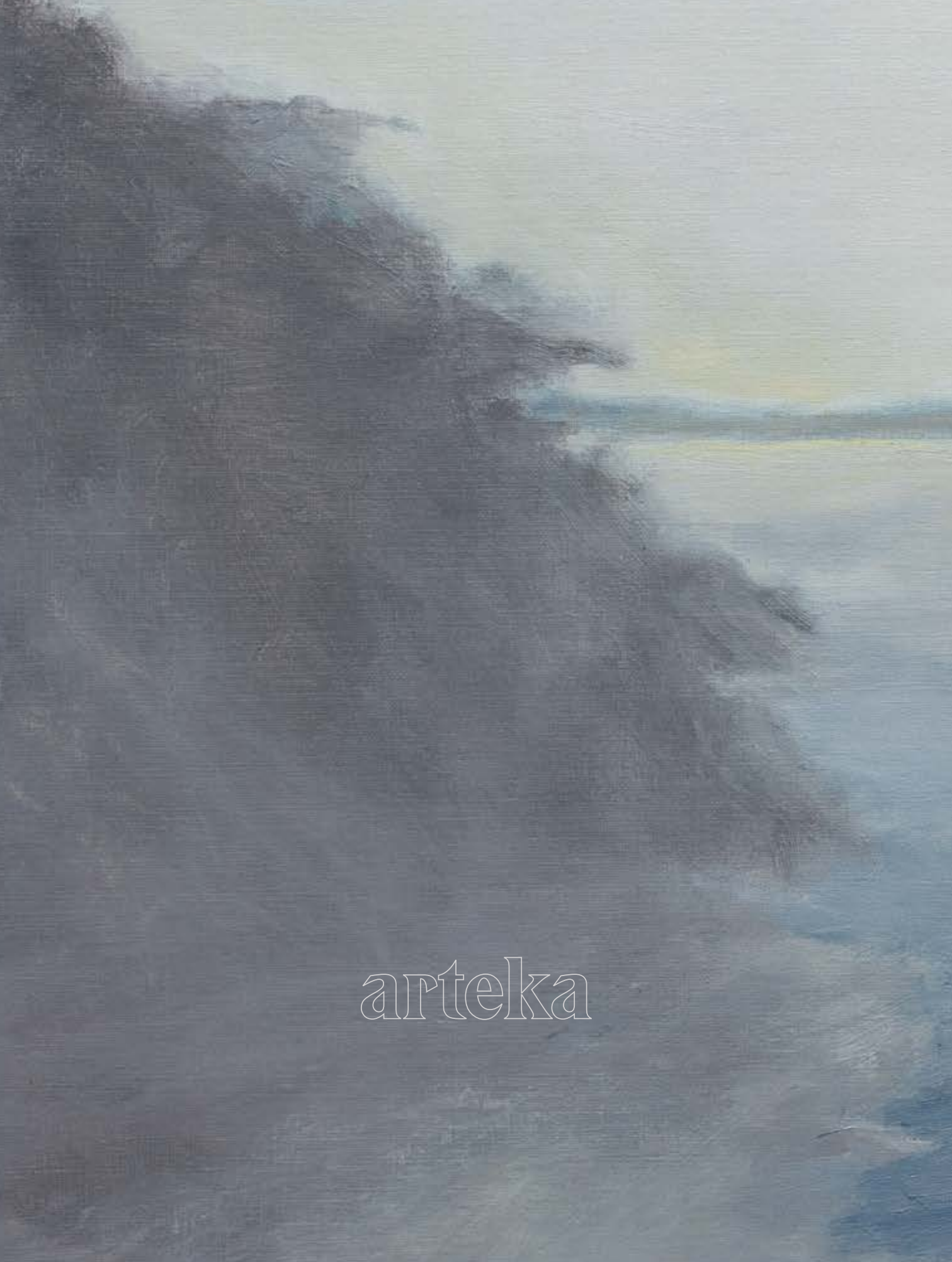
Edizioa
**ZIRRINTA
KOMUNIKAZIO
ELKARTEA**
AZPEITIA

Lege gordailua
SS-01360-2019

ISSN
2792-4548

Lizentzia

arteka